

HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO

HYNEK BAŇOUCH

ZÁKLADNÍ LITERATURA: Daintith, T. Regulation. In: International Encyclopaedia of Comparative Law, Volume XVII (State and Economy), Chapter 10. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1997; Hendrych, D. a kol. Hospodářské vztahy mezi dodavateli a odběrateli. SNTL: Praha, 1960; Laptěv, V., V. a kol. Teoretičeskije problemy chozjastvennogo prava. Nauka, Moskva 1975; Ovečková, O. Pomer plánu a hospodářské zmluvy. Veda SAV: Bratislava, 1976; Pelikánová, I. Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 428–454; Rozsypal, K., France, K. Národohospodářské plánování. SNTL: Praha, 1985; Stuna, S. Hospodářské právo. Orbis: Praha, 1966.

„Právo coby důležitá páka v rukou státu významnou měrou určuje meze působení zákona hodnoty v našem hospodářství a napomáhá plánovitému rozvoji našeho národního hospodářství.“¹

Hospodářské právo patří mezi stylotvorné prvky rodiny komunistických právních systémů.² Bylo bytostně spojeno se systémy státního plánování a příkazové ekonomiky, a proto sdílelo jejich osud. Vše plyne a společnost se mění. Má smysl zabývat se právními fosiliemi? Má právník ztrácet čas, který mu bude nutně chybět při studiu nových právních předpisů a judikatury? Ano, smysl takové počínání má a právníci (alespoň někteří) by měli studovat myšlenkové formy, protože na nich stojí mnohé z naší současnosti.

Hospodářské právo nemohlo přežít ve společenství, které se rozhodlo vrátit k trhu a jeho cenotvorné a alokační funkci a které přestalo chápat stát jako nejvyšší dobro, v jehož zájmu musí jednotlivec vždy ustoupit.³ A nemohlo přežít ani originální pojetí nucené „smlouvy“, která v rozporu s několikatisíciletou

¹ Spišiak, J. Hospodářské právo v systému socialistického práva. SAV: Bratislava, 1963, str. 185.

² Místo názvu *komunistický právní systém* (či *komunistické právo*), lze použít název *marxistické socialistické právo* (Hazard, *Communists and Their law*. University Chicago Press: London, 1969) nebo *socialistický normativní systém* (S. Vago). Označení vychází z kontextu a hodnotových pozic původce (marxista odmítne vidět systém jako marxistický a konzervavec vidí blízkost s ostatními typy socialismu). Normativismus nabízí slovo *socialistický*, neboť jej užívaly normativní texty. Mocenský akcent nás přiměje hovořit o *komunistech* a *jejich* právu. Označení musí být krátké a výstižné, proto *komunistické právo*. Jde o právo vytvořené ve státech dominovaných komunistickými stranami. Teoretikové komunismu či marxismu vysvětlují, proč vlastně o komunistické právo nešlo a proč ani sedmdesátiletá snaha o jeho vybudování neuspěla, ač byly výborné podmínky.

³ V kolektivistické ideologii je kolektivum samo sobě účelem, obrazem je tu organismus (Neubauer, Z. *Státověda a teorie politiky*. Slon: Praha, 2006, str. 113).

tradicí na chvíli přestala být výsledkem překrytí svobodných vůlí, konsensem. A nepřežily ani předsmulvné spory a další právní inovace. Hospodářské právo socialistických zemí obecně bylo esencí komunistického práva. Výrazně se v něm odrazily hlavní vlivy, jimiž ideologie a mocenské zájmy komunistických stran formovaly *stát* a *právo*, které daly těmto entitám do té doby nevídaný obsah. Předkládaná stať není pozitivně právní analýzou (kterou ostatně nejlépe umí napsat autoři, kteří jako praktikující právní vědci zažili oba nekompatibilní systémy)⁴ a nejde ani o přehledovou stať s výčtem a popisem právních předpisů (ten nalezneme v právních informačních systémech). Text dle zadání editorů pojednává (na podkladu rozhraní ekonomie a práva) klíčové otázky oboru se zaměřením k dnešku, aby pomohl stopovat dnešní působení zaniklého práva.

1. Postavení socialistického hospodářského práva v systému práva

1.1 Vztahy a provázanost s jinými právními odvětvími

Hned na začátku je třeba jasně sdělit, že označení *hospodářské právo* nespátřilo světlo světa s nastolením diktatury proletariátu. Již dlouho předtím označovalo soubor předpisů veřejnoprávní povahy, kterými stát ingeroval do sféry hospodářství.⁵ I nekomunistické právní řády přirozeně mají celá právní odvětví umožňující zásahy do ekonomiky (právo daňové, bankovní, devizové či právo dotační). Rozdílem je, že stát ekonomické subjekty *jako celek* přímo neřídí, primární role při distribuci statků a služeb je ponechána trhu a stát nemá pravomoc stanovovat ekonomickým subjektům dosahování konkrétních vymezených cílů.⁶

I státy s masivním angažmá státu, jako je kupř. Francie, ponechávají *vedle* etatizované ekonomiky soukromý sektor; vedle práva hospodářského existuje právo obchodní. Zachování této plurality má zásadní kvalitativní důsledky na povahu práva.⁷ Vlastní činnost soukromých subjektů je ponechána svobodné

⁴ Výbornou (pro autora z pochopitelných důvodů nedosažitelnou) analýzu hospodářského práva podává s nezaměnitelným nekompromisním a formulačně vytříbeným stylem Irena Pelikánová ve stati Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky ve sborníku editorů K. Malého a L. Soukupa Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 428–454.

⁵ Mj. daně, subvence či bankovnictví – srov. např. Treybal, R. Přehled hospodářského zákonodárství za poslední dobu. Československá Matice Rolnická: Chrudim, 1891.

⁶ Vymežit přesně podstatu státních zásahů v tržní ekonomice a ekonomice příkazové není tak jednoduché, jak by se mohlo na první pohled zdát. K tomu srov. postřehy Terence Daintitha citované níže v části 0.

⁷ Hospodářské právo mělo za železnou oponou soupevníka – „*droit des affaires*“. Přes pozoruhodnou koincidenci názvů i obsahů nelze z hlediska společenského kontextu oba obory srovnat (Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 4, str. 448).

aktivitě. Naproti tomu socialistické hospodářské právo zrušilo smluvní volnost a nastolilo a udržovalo monopol socialistických hospodářských organizací na výrobní a obchodní aktivity.

1.1.1 Název „hospodářské právo“

„Buržoazní hospodářské právo nemá se socialistickým hospodářským právem nic společného, kromě jména.“⁸

Hospodářským právem zde rozumíme hospodářské právo států s centrálně plánovanou ekonomikou a dominovaných komunistickou stranou a její ideologií. Velmi zjednodušeně můžeme hospodářské právo ztotožnit s právním odvětvím regulujícím právní vztahy socialistických organizací hospodařících se „zespolečenštěnými výrobními prostředky“.

Dnešní český právník může být v pokušení představit si aplikační záběr hospodářského práva tak, že vezme platný obchodní zákoník a „pouze“ nahradí obchodní společnosti socialistickými hospodářskými organizacemi a smlouvy obchodní smlouvami hospodářskými. Takový přístup je však přesmíru zjednodušující, zužující a matoucí (viz dále). Prosté dosazování pojmů do „jinak stejných“ matric není vhodným postupem pro poznání práva.⁹ Demokratický kapitalismus a komunistická lidová demokracie s centrálně plánovanou ekonomikou jsou vzájemně nekompatibilními institucionálními prostředky. Síla ideologického a mocenského monopolu prokázala opakovanou schopnost přimět k mutaci libovolnou společenskou instituci. Motto podkapitoly je cennou a dodnes platnou poučkou.

1.1.2 Jménem plánu: veřejnoprávní vpád do tradičně civilistické domény

„[...] Právo soukromé je komplexem norem daných historickou tradicí (římské právo soukromé) a individualistickou ideologií.“¹⁰

Záběr hospodářského práva se nevyčerpává statusovou a vztahovou regulací socialistických hospodářských organizací. Pokrývá i všeobecné státní plánování neomezující se na výběr cílů a prostředků k jejich dosažení, nýbrž i na vynucení splnění plánu. Do tradiční soukromoprávní sféry vstoupily (tedy spíše se „Jménem Plánu“ vlomily) veřejnoprávní prvky.¹¹

⁸ Spišiak, cit. výše, pozn. č. 1, str. 185.

⁹ Což je socioprávní notorieta, které si byl vědom i klasik normativní teorie Hans Kelsen, jenž upozornil, že sovětská právní teorie sice občas užívala konceptuální aparát (jinak kritizované) „buržoazní jurisprudence“, avšak v ideologicky manipulativním smyslu sloužícím politickým zájmům, což bylo v jeho očích mj. v rozporu s proklamovaným antiideologickým charakterem marxistické právní vědy. – srov. Kelsen, H. *Communist Theory of Law*. Stevens & Sons Ltd.: London, 1955. Repr. Littleton, CO: Fred B. Rothman & Co., 1988, str. 193 a 112.

¹⁰ Neubauer, Z. *Státověda a teorie politiky*. Slon, Praha, 2006, str. 73.

¹¹ Nicméně: „Všechny pokusy teorie rozlišit přesně právo soukromé a veřejné ztroskotaly a dovedly pouze nastínit přibližnou a jen mlhavou hranici mezi oběma sférami práva [...] hranici, která

Správní vztahy jsou vztahy organizačními a mocenskými, což je předurčoválo k využívání v rámci příkazové ekonomiky. Úloha socialistické státní správy v oblasti řízení hospodářství měla svůj základ v dvojjedinném postavení socialistického státu v roli nositele státní moci a monopolního vlastníka výrobních prostředků.¹²

Hospodářské právo bylo hybridem práva obchodního, finančního, bankovního, správního a práva národního hospodářství. Sovětská právní teorie řadila řízení hospodářských organizací do správního práva (a majetkové vztahy socialistických organizací k právu občanskému).¹³ Avšak i v Československé socialistické republice (ČSSR), kde bylo hospodářské právo pojato velmi široce a „*upravovalo i část společenských vztahů v oblasti státní správy*“¹⁴, měla hospodářská materie přesto přesah do správního práva, a to jednak v oblasti plánovacích *správních* aktů,¹⁵ a v oblasti výkonu vlastnických oprávnění.¹⁶

1.1.3 Místo hospodářského práva v systematice právního řádu

Hospodářské právo mělo významné postavení v rámci československého *státního* (resp. *ústavního*) práva, což mj. plynulo z ústavního zakotvení základů hospodářského systému,¹⁷ tedy tzv. společenských (opak „sobecky individualistických“) forem vlastnictví, plánovitého a jednotného řízení národního hospodářství, práce a způsobu jejího odměňování (tj. jednotné politiky zaměstnanosti a *roz-
místování* pracovních sil).

Existovaly pochopitelně úzké vazby mezi hospodářským právem, právem správním, finančním a státním. S podstatou příkazové ekonomiky souvisí i viditelné vyjádření hospodářskoprávních institutů v právu trestním a pracovním a nezvykle jednoznačná a podrobná úprava ústavní, která v zájmu lidu přímo zakotvovala

je [...] velmi pohyblivá.“ In: Neubauer, cit. výše, pozn. č. 10, str. 73.

¹² Lukeš, Z., a kol. Československé správní právo. Panorama: Praha, 1981, str. 13.

¹³ Aržanov, M. A. Kečekjan, S. F., Maňkovskij, B. S. Strogovič, M. S. Theorie státu a práva. Orbis: Praha, 1951 (rus. 1949), str. 490. Podobně Studěnikin, S. S. Vlasov, V. A., Jevtichijev, I. I. Sovětské administrativní právo. Orbis: Praha, 1952 (rus. 1950), str. 16, 323–331, 361–367. J. Spišiak cituje Joffeho, který administrativní právo dělí na právo administrativní a hospodářsko-administrativní (Spišiak, cit. výše, pozn. č. 1, str. 2).

¹⁴ Srov. Lukeš, cit. výše, pozn. č. 12, str. 40.

¹⁵ § 115 hospodářského zákoníku, z. č. 109/1964 Sb. (srov. Dušánek, F. a kol. Hospodářský zákoník, komentář, Panorama, Praha, 1986, str. 178.) J. Spišiak těsně před startem hospodářského zákoníku ani nepředpokládal, že by bylo administrativní právo vytlačeno z domény práva hospodářského (Cit. výše, pozn. č. 1, na str. 2).

¹⁶ Srov. např. Lukeš, cit. výše, pozn. č. 12, str. 13, 16, 28, 33, 38 a 156. Avšak teorie finančního práva řadila státní plány dle zákona o národohospodářském plánování do práva finančního, mezi tzv. finančněprávní akty plánovací (Bakeš, M. a kol. Československé finanční právo, Panorama, Praha, 1979, str. 31).

¹⁷ Matoušek, S., Trella, R., Káčer L. Československé štátné právo. Obzor: Bratislava, 1980, str. 127–147.

centrální příkazovou ekonomiku.¹⁸ Ačkoli hospodářské právo užívalo soukromoprávní instituty, celá konstrukce byla veřejnoprávní, což bylo přímo vyjádřeno v Ústavě ČSSR: „[...] všichni občané, jimž připadá jakýkoli úkol při plnění státního plánu ... jsou povinni vynaložit nejvyšší úsilí [...]“ (čl. 13 odst. 1 Ústavy ČSSR).

Logice příkazové ekonomiky odpovídaly úzké vazby hospodářského práva na právo trestní, což byl rys, který na sebe vzalo komunistické právo hned po svém vzniku. Trestní kodex Ruské sovětské republiky z 1. 6. 1922 pojednal samostatně trestné činy hospodářské, hned za zločiny proti státu, kdy trestal neuposlechnutí mobilizaci k práci (zběhnutí) či vyhnutí se povinnosti k práci, neplnění kolektivních smluv ze strany zaměstnavatelů (nikoli však dělníků).¹⁹ „Trestní zákony vedou dále krutý boj se všemi druhy zásahů do nových rozvíjejících se hospodářských vztahů.“²⁰ Naše právo nezaostalo, o čemž svědčí např. názvy skutkových podstat trestných činů (platných až do roku 1989): *narušování řízení, plánování a kontroly národního hospodářství* nebo *odnětí věci hospodářskému určení* či *spekulace, zneužívání socialistického podnikání, neoprávněné nakládání s vynálezem, neplnění úkolů při provozu soukromého hospodářství* či *porušování povinnosti v provozu socialistické organizace*. I název druhého oddílu druhé hlavy trestního zákona „*Trestné činy proti hospodářské kázní*“²¹ jasně dokládá přesahy příkazové ekonomiky do trestního práva, jež je v normálních podmínkách krajním prostředkem (*ultima ratio*). Výmluvné je i systematické předřazení ochrany systému příkazové ekonomiky ochraně jednotlivců.

1.2 Ideová a ideologická východiska hospodářského práva

Každý právní systém je vázán na systém hodnot a ideologii. Komunistické právo je zvláštní svou programovou ideologičností a mírou, v níž proklamuje, že je nástrojem k uspořádání společnosti podle hodnot vládnoucí ideologie. Zastavme se u obsahu marxistické ideologie, opírající se o tzv. socialistické vlastnictví výrobních prostředků, plánovité řízení veškerého národního hospodářství či socialistický princip rozdělování dle možností a jakosti práce.²²

¹⁸ Preambule a XII. Základní článek Ústavy 9. května (150/1948 Sb.), jakož i její §§ 162–164. Podobně také čl. 7, 9, 12, 13, 41, 68, 74 a 90 Ústavy ČSSR (č. 100/1960 Sb.).

¹⁹ Srov. Maklecov, A. Novodobý rozvoj trestního zákonodárství v Rusku (Předneseno v Právnické Jednotě v Praze dne 26. 10. 1922). In: Právník, 1923, č. 1, str. 9–10.

²⁰ Aržanov, cit. výše, pozn. č. 13, str. 539.

²¹ §§ 116–120 a §§ 120, 123, 125 a 129 zákona č. 140/1961 Sb. Neplnění dodávek bylo v 50. letech úspěšně využíváno pro vedení tzv. *třídního boje* (rozuměj státem řízeného teroru vedeného hrubě diskriminační ideologií třídní nenávisti) trestněprávní cestou. Srov. i Myant, *The Czechoslovak Economy 1948–1988. The battle for economic reform*, Cambridge Univ. Press: Cambridge, 1989, str. 12 a 52.

²² Peška P. a kol. Světová soc. soustava a státní výstavba v evropských soc. zemích. Orbis: Praha, 1977, str. 156.

1.2.1 Učení Karla Marxe

Marxismus odmítl trh, neboť v něm viděl chaotický a vykořisťovatelský ústřední prvek kapitalismu.²³ Právnick zaznamená, že předepisující teze v Kapitálu převládají nad (pouhým) popisem či analýzou. Marxův Kapitál je kritikou „buržoazní“ společnosti z pohledu utopie beztržní společnosti.²⁴ Hodnota má v Marxově systému význam absolutní, a proto je jeho ekonomie ekonomii ne-tržní: popírá subjektivní povahu hodnoty vzniklou v *relativním* směnném vztahu.²⁵ Marx otázky distribuce přehlížel a unikala mu funkce zisku, úroku či investic, jež jsou důležité pro pochopení alokační funkce trhu. Alokací se Marx nezabývá, a proto jeho systém trh nepotřebuje. Marx považoval práci za všeobecný hodnototvorný prvek a oproti směnné hodnotě favorizoval hodnotu užitnou.²⁶

Za jediný duch buržoazních zákonů Marx označil vlastnictví.²⁷ Hodnototvornou kvalitu má jen (manuální) práce. Vytvoření pracovní příležitosti v Marxově systému neznamena poskytnutí produktivní služby, jež by zasloužila ocenění, resp. stát ji umí lépe. V této ekonomii je investiční kapitál zdarma²⁸ a kapitalista nemá místo. Marx razantně odmítá obchod. Trvá na tom, že peníze porušily původní ekvivalenci směny (absolutních hodnot).

Pouze monopolizace státní moci třídou kapitalistů brání státu, aby ekonomické zájmy všech občanů řídil lépe. Marx lehkovážně opouští myšlenku alokační a cenotvorné funkce trhu, aniž by poskytl jen trochu promyšlenou koncepci řešení distribučního problému, která by šla za bonmot *každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb*. Nad ruinami chaotického trhu nechává Marx poletovat mlhavou představu racionálního plánování. Tím přivolává např. kritiku Karla R. Poppera či i skepsi Raymonda Arona vycházející z omezených

²³ Na kontinuu politických ideologií a jejich vztahu k trhu lze úvrat tržního skepticismu ztotožnit s teorií Karla Marxe, tak jak je obsažena Kapitálu. Níže uvedené teze jsou rozpracovány in: Baňouch, H. *Vliv Bobatství národů a Kapitálu* na moderní ideologie (Bakalářská práce *politologie-sociologie*). FSS, MU v Brně, 1999.

²⁴ Srov. Marx, K. Kapitál, díl I. Svoboda: Praha, 1978; Kapitál, díl II, Proces oběhu kapitálu SNPL: Praha, 1954. Kapitál, díl III, Celkový proces kapitalistické výroby, část 1. a 2. SNPL: Praha, 1955. Kapitál „IV“, Teorie o nadhodnotě, díl I. a II. NPL: Praha, 1964.

²⁵ Oproti Ricardovi či Smithovi, jichž se Marx často dovolával. Úrok jako finanční vyjádření času v Marxově systému místo nemá. Vliv času na hodnotu Marx hrubě podcenil. Ricardo se zabýval distribucí bohatství. Blíže k tomu viz F. Valina in Ricardo, D. *Zásady politické ekonomie*. Prometheus, Praha, 1934, str. V.

²⁶ Marx, K. Kapitál, díl I.. Svoboda: Praha, 1978, str. 525.

²⁷ Tamtéž, str. 600, pozn. č. 73. Tento „duch“ je v kapitalistické občanské společnosti nutně prokapitalistický, což se projevuje tím, že umožňuje držet dělníky v porobě. Odmítl koncepci produktivní funkce služeb, neboť byla v rozporu s jeho teorií nadhodnoty. Srov. tamtéž, str. 211, pozn. č. 22 a dále str. 198. Úvahy a důkazy o nutnosti ocenit organizační práci vlastníka kapitálu jsou dle Marxe motivovány ideologicky, tak aby umožnily „ždímat“ nadhodnotu.

²⁸ Tamtéž, str. 166 a 383 „rozsah bezplatné služby [strojů]“.

poznávacích schopností rozumu a zavrhuje samotnou možnost úspěšného plánování života společnosti, která nutně ztroskotává a vede k nesvobodě.²⁹

V racionalisticky optimistickém duchu osvícenství se marxismus sebedefinoval jako vědecká teorie společnosti. Marx věřil ve schopnost lidského rozumu *sestavit* společnost, která sloučí požadavek plného života členů s nutností plánovitě řídit hospodářský život. Marx prorokoval: „*Kapitalistická výroba plodí s nutností přírodního procesu svou vlastní negaci ... kooperaci a společnou držbu půdy a výrobních prostředků vyrobených prací samou.*“ Historický materialismus byl přitažlivý, neboť nabídl univerzální vysvětlení mnoha neštěstí a světabolů. I proto se postupně etabloval jako nové světové náboženství a oficiální víra mnoha společností.³⁰ Jaroslav Kallab trefně poznamenal: „*Komunismus učinil z poznatků marxismu články víry, na nichž lpí s nesnášenlivostí nejreakčnější církve.*“³¹

1.2.2 Právo a marxismus

„*Právo je státní vůle vládnoucí třídy, vyjádřená v systému obecně závazných norem, které jsou zaměřeny na regulování společenských vztahů v zájmu této třídy.*“³²

Marxismem dominovaná společnost měla svůj jasně vytyčený cíl – dosažení komunismu.³³ Komunistické právo vyjadřovalo dominanci dělnické třídy (fakticky dominovali předáci komunistické strany, jež se prohlásila předvojem dělnické třídy). Komunisté chtěli společností pomocí práva řídit: „*Právo je instrumentem kontroly míry práce a spotřeby.*“³⁴

Marxismus zvedl prapor proti zotročování člověka a jeho tvůrčích sil ve prospěch ekonomických zájmů. Přesto, anebo právě proto, hrála ekonomika v zemích ovládaných marxistickou ideologií velmi významnou roli, což se muselo odrazit i na místě, které v rámci právního řádu připadlo právnímu odvětví regulujícímu hospodářství.³⁵

Hans Kelsen upozorňoval na normativní napětí panující v samotném jádru komunistické ideologie, která komunistickou budoucnost představovala tak, že

²⁹ Srov. Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Atlantis: Brno, 1993, str. 204, či Popper, K. *Otevřená společnost a její nepřátelé II.*, ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ: Praha, 1994, str. 144. O Hayekově brilantní analýze nemluvě.

³⁰ Gellner, E. *Rozum a kultura: Historická úloha racionality a racionalismu*. CDK: Brno, 1999, str. 77.

³¹ Lidové noviny, 8. 1. 1925, přetištěno in Proč nejsem komunistou, NLN: Praha, 1990, str. 63–67. Marxistické státy byly sekulární *Ummou*, společenstvím věřících (Gellner, E. *Podmínky svobody*. CDK: Brno, 1997, str. 124).

³² Srov. Kerimov, D. A. *Filosofické problémy práva*. Praha: Panorama, 1979, str. 178.

³³ Viz např. části II. a III. Prohlášení Ústavy ČSSR (č. 100/1960 Sb.).

³⁴ Lenin, V. I. *Spisy*, sv. 25, str. 482–483, citováno dle Kučera, E., in Kol. *K historickým a recentním typům státu a práva. Ústav státní správy*: Praha, 1989, str. 128.

³⁵ Exekutiva v padesátých letech hospodářství zmiňovala častěji než politiku a ostatní pojmy jako lid nebo pracující. Srov. Kabele, J., *Z kapitalismu do socialismu a zase zpět*. Karolinum: Praha, 2005, str. 547.

politický status spočíval na bázi individualistické anarchie a status ekonomický měl spočívat na bázi, jež nahradila anarchii kapitalistické výroby vysoce organizovanou produkcí založenou na bázi kolektivního vlastnictví výrobních prostředků, které nezbytně předpokládalo jejich koncentraci v rukou centrální mocenské autority.³⁶ Marx ani Engels nevyklučovali autoritářský charakter centralizované moci a naopak Engels výslovně připustil budoucí organizaci ekonomiky mocí (*authority*).³⁷ Správa věcí a řízení výrobních procesů nejsou možné bez nadvlády nad lidmi a centralizace hospodářských procesů není možná bez nadřazenosti.

1.2.3 Ruská (sovětská) verze marxismu

„[Naším cílem je] přeměna celého státního ekonomického mechanismu v jeden velký stroj, v hospodářský organismus, který by pracoval tak, aby se stamilióny lidí řídily jedním plánem.“³⁸

Ruští komunisté marxismus dále rozpracovali a vtiskli mu centralizační rysy, což bylo samo o sobě problematické, neboť není jisté, zda takovou vizi společnosti Marx měl.³⁹ Problematické je také přenášení modelu vyvinutého v konkrétních historických a kulturních podmínkách ze společnosti na společnost. Transplantace snižovala vědecký status marxismu.⁴⁰ Marxovi ruští následovníci důsledně prováděli myšlenku řízení státu a ekonomiky jako jednoho velkého úřadu.

Vedle důrazu na byrokracii patřilo k diktatuře proletariátu donucení.⁴¹ Sovětský ekonomický systém široce aplikoval přímé donucení.⁴² „*Soudruh Stalin*

³⁶ Kelsen, H. *Communist Theory of Law* (London 1955). Repr. F. B. Rothman & Co.: Littleton, 1988, str. 48–49.

³⁷ Což Kelsen doložil známým citátem z *Anti-Dühringa*, kde vedle odumírání státu Engels hovoří o nahrazení vlády nad lidmi vládou nad věcmi.

³⁸ Citát Lenina ze 3. sv., str. 684 *Vybraných spisů V. I. Lenina* (Svoboda 1974), převzato z kapitoly V. Vopálky in Lukeš, Z., a kol. *Československé správní právo*. Panorama: Praha, 1981, str. 28.

³⁹ 8. 9. 1872 Marx pronesl tento projev: „*Dělník musí jednoho dne uchopit politickou moc, aby nastolil novou organizaci práce. ... Víme že je třeba brát v úvahu instituce, mravy a tradice různých zemí; a nepopíráme, že existují země jako Amerika, Anglie a [...] možná i Holandsko, v nichž dělníci mohou dosáhnout svého cíle pokojnými prostředky [...] ve většině zemí na kontinentě musí být pákou našich revolucí násilí.*“ Marx, Engels: *Spisy*, Sv. 18, NPL, Praha 1966, str. 192. Peter Drucker píše: „*Dnešní kapitalismus penzijních fondů je kapitalismem bez kapitalistů [...] Námezdní pracovníci jsou hlavními požívateli kapitálových příjmů a kapitálových výnosů.*“ (srov. Drucker, P. *Postkapitalistická společnost*. Management Press: Praha, 1993, str. 74 a 75).

⁴⁰ Jaroslav Kallab nepovažoval pro toto mechanické přenášení ze společnosti na společnost soudobý komunismus za vyhovující požadavku vědeckosti politiky.

⁴¹ Lenin již v roce 1918 hovořil o potřebě železné ruky. Srov. kap. *Lenin a Stalin o přesvědčování a donucování v sovětském socialistickém státě* in Studěnikin, S. S., Vlasov, V. A., Jevtichijev, I. I., *Sovětské administrativní právo*, Právníký institut ministerstva spravedlnosti, Orbis: Praha, 1952 (rus. 1950), str. 168, 170.

⁴² Tamtéž, str. 164–170. Potlačovací opatření byla určena třídním nepřátelům a špionům, pachatelé z řad pracujících měli být především přesvědčování vysvětlováním a vychováváním.

učí: „Vedení je zajišťováno metodou přesvědčování mas, jako hlavní metodou, kterou strana působí na masy. To však nevylučuje, nýbrž předpokládá donucení, je-li toto donucení založeno na důvěře a na podpoře strany většinou dělnické třídy, používá-li se ho vůči menšině poté, co byla přesvědčena většina.“⁴³ Toto pojetí „přesvědčování“ je ukázkovým příkladem Orwellovského newspeaku či doublethinku.⁴⁴ „Přesvědčení nevylučuje, nýbrž předpokládá, že se použije donucovacích opatření vůči kolísavým a neukázněným živlům společnosti.“⁴⁵ Kontradiktorní pojem *demokratický centralismus*,⁴⁶ a princip socialistického hospodářství patřily mezi základní zásady všech socialistických ústav.⁴⁷ I v ČSSR nebylo pochyb, že právo je výrazem třídní politické vůle.⁴⁸

1.2.4 Marxismus dnes

„Marxismus byl dobře naplánován, jeho náměty nebyly nepřitažlivé... Je těžké říci, co mu vlastně bylo osudným – jeho doktrinální absolutismus, nebo katastrofické vlastnosti jeho ekonomických doktrín. Jaký ideologický kompromis bude naroubován na jeho ruiny?“⁴⁹

Marxismus neustrnul a dnes máme k dispozici koncepcí vztahu marxismu a práva, které se snaží reflektovat zkušenosti se sovětskou interpretací marxismu. Odmítají tezi o autonomii práva a právního myšlení, neboť odporuje učení o základně a nadstavbě, avšak tezi autonomie užívají ke zjemnění tvrdě instrumentalistického přístupu k právu. Uznání autonomie a konfliktuálního diskursu však neznamenají, že by právo ztratilo v očích novodobých marxistů svůj buržoazní obsah. Právo i díky konzervativnímu potenciálu tkví v materiální bázi. „Ideologie“ *rule of law* a liberální koncepce spravedlnosti jsou terčem marxistů, jejichž úkolem je demystifikovat neutralitu liberálního politického řádu a jeho *forem* práva.⁵⁰

⁴³ Tamtéž, str. 167. Ze slov nepokrytých hovořících o znásilnění společnosti mrazí ještě dnes.

⁴⁴ K principům newspeaku srov. Orwell., G. 1984, *Naše vojsko*: Praha, 1991, str. 196–205. „Všechno co je pravda teď, je pravda odjakživa a navždycky. Je to docela prosté. Je k tomu potřeba jedině nekonečný sled vítězství nad vlastní pamětí. Říkali tomu ‚ovládání skutečnosti‘; v newspeaku se tomu říkalo doublethink“ (Orwell, str. 27). Doublethink paroduje dialektiku a vyjadřuje věrnost dogmatu, o němž aktéři vědí, že je nesmyslné. Odráží kompromis mezi věřícími a oportunisty a zrodila jej rutinizace věřících (srov. Gellner, E. *Podmínky svobody*, CDK: Brno, 1997, str. 85).

⁴⁵ Studěnikin, cit. výše, pozn. č. 41, str. 167.

⁴⁶ Definici demokratického centralismu srov. tamtéž, str. 69. Demokratický centralismus má s demokracií tolik společného, jako má společného voda a vodka.

⁴⁷ Peška, P., in: kol. *Světová socialistická soustava a státní výstavba v evropských socialistických zemích*, Praha: Orbis, 1977, str. 153.

⁴⁸ Hajn, P., Bejček, J., Marek, K. *Hospodářské právo I*. PrF UJEP: Brno, 1983, str. 5.

⁴⁹ Srov. Gellner, E. *Podmínky svobody*, CDK: Brno, 1997, str. 124.

⁵⁰ Collins, H. *Marxism and Law*. Oxford University Press: Oxford, 1982, str. 61, 63, 67, 68, 73, 77, 141 a 141. Však také Collins, zpochybňující racionalitu a nestrannost práva, povolává ke svědectví Hayeka či Ungera. Zastupitelé KSČM jsou tradičními klienty Ústavního soudu ČR.

Marx věřil, že lidské chování je produktem společenského řádu.⁵¹ Ekonomický marxismus byl založen na mylném modelu přirozenosti člověka, o němž soudil, že je zrozen a přirozeně puzen k tvůrčí práci, k níž nepotřebuje pobízení (viz rané Marxovy ekonomicko-filosofické rukopisy). Mýlil se. Ve společnosti, kde je vše zdarma, se vytrácí motivace k nabízení statků. Možnost zisku je zdrojem efektivity.⁵²

Marxovo proroctví se nevyplnilo ani v ekonomii (kapitalismus nezankl, neplatí železný zákon mzdový)⁵³ ani v politické filosofii (racionalismus a determinismus nelze ztotožňovat);⁵⁴ život není zbaven faktoru náhody a objektivní zákony vývoje společnosti neexistují⁵⁵, resp. lidé je sotva kdy odhalí).⁵⁶ Selhaly i teze právní: právo není odrazem ekonomických vztahů.

Marxismus není dobrým návodem pro řízení společnosti; na tomto závěru nic nemění, že posloužil Leninovi jako manuál k modernizaci Ruska. Slovy Václava Bělohradského: „*Modernistická krása komunistického manifestu beznadějně kyčlovatí, když Marx začíná navrhopvat řešení. Jeho jazyk je náhle naivní, dogmatický a rozporný.*“⁵⁷ Prakticky všechny ekonomiky světa dnes respektují úlohu tržních sil jako nástroje alokace zdrojů; vidinu zisku jako motoru inovací. Příkazové ekonomiky měly komparativně nízkou výkonnost.⁵⁸ Pokud se komunistické režimy pokusily dogmaticky a mechanicky aplikovat Marxovy teze, vznikl byrokratický život⁵⁹, ekonomická stagnace a ekonomika nedostatku, která je nutně ekonomickou příkazovou a ústí v omezování sféry svobody jednotlivců.⁶⁰ Trh existuje dál, ovšem mimo jakýkoli rámeč.

⁵¹ Marx, K. Kapitál díl první, Kniha první. Svoboda: Praha, 1978, str. 98: „*Charakterové ekonomické masky osob jsou jen personifikací ekonomických vztahů.*“

⁵² Heyne, P. Ekonomický styl myšlení, VŠE: Praha, 1991, str. 230, 233 a 321.

⁵³ Nordhaus, W., Samuelson, P. Ekonomie. Svoboda: Praha, 1991, str. 835, 838 a 972.

⁵⁴ O nebezpečnosti omylu považujícího rozum za kulturně nepodmíněný a na kultuře nezávislý píše Ernest Gellner v knize Rozum a kultura, Brno, CDK, 1999, str. 168: „*Rozum není schopen poskytnout předpoklady, které by mohly vybrat, nebo stanovit jak naše cíle, tak i prostředky.*“

⁵⁵ „*Od Hegela se však v zásadě ví, že s logikou která musí postulovat bezrozporné objekty, je sociální vyloučeno z prostředí vědy.*“ Srov. Luhmann, N. Sociální systémy. CDK: Brno, 2006, str. 409.

⁵⁶ „*Dějiny světa nejsou příběhem*“ (Gellner, cit. výše, pozn. č. 54, str. 169 a 44).

⁵⁷ Deník Právo dne 12. března 1998 při 150. výročí Komunistického manifestu. „*Jako za vším, co nám slibuje poslední bitvu a odhalení tajemství budoucnosti se za Komunistickým manifestem skrývá intelektuální tyranství.*“

⁵⁸ Nordhaus, W., Samuelson, P. Ekonomie. Svoboda: Praha, 1991 str. 841, 853, 871. Empirie potvrdila, že soutěž podle pravidel přispívala k růstu bohatství státu a ke svobodě jednotlivců.

⁵⁹ Srov. Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968. SPN: Praha, 1991–1993, 1. díl, str. 79 a 2. díl, str. 110 a 126.

⁶⁰ Srovnej Smith, A. Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, I. Státní nakladatelství politické literatury: Praha, 1958, str. 81.

1.3 Základní literatura a klíčoví autoři hospodářského práva

Doporučování literatury společenskovědní disciplíny z doby vlády komunistů je snadné v jednom ohledu: vládla cenzura, takže schválených učebnic a komentářů bylo málo. Ani politický imperativ jednoduchosti (dělník a rolník musí rozumět) a jednoty nepřál pluralitě odborných názorů.

Je vhodné vybírat z různých období. Důležité informace podávají texty vydané před a po přijetí významného právního předpisu. I zde platí setrvačnost právního provozu: reflexe běžně trvá i dva roky. Vedle nahlédnutí do knih doporučených v úvodu textu proto snad badatel neprohloupí, vypůjčí-li si učebnici editorů Júlia Chorvátha a Jozefa Suchoži *Československé hospodářské právo* (Obzor: Bratislava, 1982), nebo otevře-li komentář vydaný pod redakcí Františka Dušánka *Hospodářský zákoník* (Panorama: Praha, 1986).

Sovětský svaz byl hegemonem mocenským, politickým, ekonomickým, ale především ideologicko-teoretickým. Proto nutno číst i knihy sovětských autorů, mezi nimiž se objevovala výrazná jména jako Bratus, Joffe nebo Vladimír Vladimirovič Laptěv. Jím redigovanou knihu *Хозяйственное право* (kol. Chozjastvennoje pravo, Juridičeskaja literatura: Moskva, 1983) nutno komparovat s knihami českými, neboť z takové komparace se „vyloupnou“ nepominutelné znaky hospodářského práva.⁶¹

Významným zdrojem poznání jsou i jednotlivé „kapitoly“ (ve skutečnosti sešity) Mezinárodní encyklopedie komparativního práva. (International Encyclopaedia of Comparative Law, „IECL“); zde napsali pasáže o socialistickém vlastnictví či hospodářském právu V. V. Laptěv [Socialist Enterprises in IECL, Volume XVII (State and Economy), Chapter 16. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1978] nebo Viktor Knapp (State Arbitration in Socialist Countries, IECL, Vol. XVI., Chapter 13. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1973) nebo stejný autor, Structural Variations in Property law – Socialistic Countries in IECL, Vol. VI, Chapter 2, Part III. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1975).

Samostatným bodem studia je „komparování komparatistiky“, které umožnil až pád komunismu, který poprvé umožnil pravdivě popsat rysy práva jednotně plánovaných ekonomik, bez ideologických floskulí, vědecky zhoubné kurtoazie či hlubokých informačních deficitů [Steindorf, E. Legal Consequences of State Regulations in IECL, Vol. XVII (State and Economy), Chapter 11. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1979, ve srovnání s Daintith, T. Regulation, IECL, Vol. XVII (State and Economy), Ch. 10. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1997]. Nemá význam studovat hospodářské právo bez znalosti vývoje národního hospodářství. A zde nelze čerpat jen z publikací vzniklých v prostředí ideologického monopolu.⁶²

⁶¹ Významné práce najdeme i u východoněmeckých teoretiků, nicméně prim nutně hráli sovětské autoři.

⁶² Dobře poslouží práce K. Kaplana o Československu v letech 1945–1968 (1–4 díl, SPN:

Uvedený výčet není ani zdaleka úplný, a navržené publikace slouží pro prvotní přiblížení. Pro hlubší ponoření je nutno vybírat a rozhlížet se dál. Cenný pohled na hospodářské právo fokusem teoretických i praktických obtíží dneška nabízí Irena Pelikánová ve výborném textu *Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky*.⁶³

2. Přehled základních předpisů a jejich stručný vývoj

Není možné zde být jen vyjmenovat předpisy hospodářského práva, neboť je jich velmi mnoho a tuto službu dobře splní právní informační systémy. (Například systém ASPI eviduje jen v hesle *hospodářské právo* za období nabytí účinnosti od 8. 5. 1945 do 31. 12. 1989 celkem 5506 předpisů, z toho 129 zákonů, tj. 3 zákony ročně, resp. 123 předpisů hospodářského práva ročně; hospodářsko právní předpisy tvořily v tomto období cca 10 % všech zákonů a 22 % všech předpisů.⁶⁴) Podzákonná regulace dominovala. Proto se zaměříme jen na načrtnutí globálního vývoje právní úpravy a krátce se zastavíme u nejvýznamnějších předpisů, mezi nimiž hrál prim obchodní zákoník.

2.1 Vznik práva vhodného pro novou ekonomiku a společnost

„*Staré měchy mohou pokazit i nové víno.*“⁶⁵

Socialistické společenské vlastnictví se začalo formovat znárodněním a združstevňováním. Posun od obchodního k hospodářskému právu začal již v letech 1945–48, ačkoli znárodnění čerpalo přece jen z odlišných motivů a jeho cíle se neshodovaly s cíli komunistů. „*Tržní vztahy mezi podniky znárodněného sektoru – i když ve velké míře byly reglementovány mnohými regulačními a plánovacími opatřeními státu – měly [1945–48] ještě povahu soukromoprávních*

Praha, 1991–93) či knihy Teichová, A. *The Czechoslovak Economy 1918–1980*. Routledge: London, 1988, nebo Myant, *The Czechoslovak Economy 1948–1988. The battle for economic reform*, Cambridge Univ. Press: Cambridge, 1989.

⁶³ Malý, K, Soukup, L. (eds.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Karolinum: Praha, 2004, str. 428–454.

⁶⁴ Údaje nejsou přesné, díky obsahu množiny všech předpisů, díky zvolenému filtru nabytí účinnosti (zahrnuje např. i mezinárodní smlouvy, kterými ČSSR nebyla vázána) a konečně díky postupu, kterým je rozhodnuto o zařazení či nezařazení toho kterého předpisu pod heslo hospodářské právo.

⁶⁵ Klement Gottwald, cit dle Kučera, E., Mečl, J. in *Základy obecné teorie státu a práva*, Ročník XXIII., Část D, K historickým a recentním typům státu a práva, Praha: Ústav státní správy, 1989, str. 78. Tento výrok K. Gottwald pronesl opakovaně, např. v projevu na I. celostátní národohospodářské konferenci KSČ dne 14. 3. 1946, viz Gottwald, K. *Za socialistický stát, za socialistické právo* Ministerstvo informací a osvěty a Jednota československých právníků: Praha, 1950, str. 56.

vztahů.⁶⁶ Komunisté po uchopení moci razantně nastoupili cestu k sovětizaci ekonomiky. Přitom již v roce 1948 nebyly výsledky znárodněného sektoru příznivé a neposkytovaly ekonomické důvody pro další znárodnování.⁶⁷

Dvojí určení práva se promítlo i do dvou skupin funkcí práva: v jedné byly funkce preferenční (nástroj uplatňování ideologie a politiky preference práce a soc. vztahů v ekonomice)⁶⁸, koordinační (synchronizace dílčí jednotky s celkem) a kontrolní (zpětná vazba) a ve druhé ekvivalenční (možnost jednotkového rozpočtování), racionalizační (právo jako typus, vzor účelného chování) a zajišťovací (právní jistota).⁶⁹ Komplementarita obou skupin funkcí byla spíše proklamací než realitou, neboť primát přirozeně měla preferenční funkce, resp. „neobchodně“ mocensky orientovaná skupina funkcí.

Vývoj hospodářskoprávních předpisů byl úzce vázán na mocenský záměr, jímž byla likvidace soukromého vlastnictví jako relevantního národohospodářského prvku. Tento plán, prosazovaný navzdory ústavním garancím, se podařilo naplnit již na začátku šedesátých let XX. století. Osobní vlastnictví hrálo vedle společenských forem vlastnictví (státní, družstevní) zcela okrajovou roli (ve sféře domácí a osobní spotřeby) a normativně směřovalo být jen výsledkem *osobní práce*.⁷⁰ Soukromé vlastnictví *výrobních prostředků* v ČSSR zmizelo (ztratilo ekonomickou důležitost), avšak v jiných socialistických zemích se uchovalo jako reziduální forma „*předrevolučních výrobních vztahů*“.⁷¹

2.1.1 Ústavní fixace centrálně řízené ekonomiky

„[...] všichni občané, jimž připadá jakýkoli úkol při plnění státního plánu [...] jsou povinni vynaložit nejvyšší úsilí, aby byl úkol splněn co nejlépe.“ [Čl. 13 odst. 1 Ústavy ČSSR.]

Jak bylo zmíněno již dříve, věnovalo československé státní právo hospodářství velkou pozornost, což odpovídalo pozoruhodnému normativnímu faktu: podrobné hospodářské normy pronikly do ústavních zákonů, do preambulí a základních článků, ale i do „obyčejných“ ustanovení ústav, která byla nezvykle podrobná.⁷² Základní zákon státu již v roce 1948 zaváděl *všeobecnou* působnost

⁶⁶ Chorváth, J. Suchoža, J. Československé hospodářské právo. Obzor: Bratislava, 1982, str. 51 a 72.

⁶⁷ Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, 2. díl., SPN: Praha, 1991–1993, str. 111.

⁶⁸ A s ní spjatá ideologická efektivnost.

⁶⁹ Srov. Hajn, P. Efektivnost hospodářského práva. UJEP: Brno, 1980, str. 81, 84, 88, 90, 92, 95, 104–106.

⁷⁰ Matoušek, S., Trella, R., Káčer L. Československé štátné právo. Obzor: Bratislava, 1980, str. 132.

⁷¹ Knapp, V. Structural Variations in Property law in IECL, Vol. VI, Chapter 2, Part III. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1975, str. 57–58.

⁷² Hospodářství a plánování jsou věnovány §§ 162–164 Ústavy 9. května (150/1948 Sb.) a také články 7, 9, 12, 13, 41, 68, 74 a 90 Ústavy ČSSR (100/1960 Sb.).

plánu na veškerou hospodářskou činnost. Podřizoval ekonomiku (a tím i jednotlivce) exekutivě a stanovoval ústavní povinnost svědomité součinnosti při plnění plánu, kterému musely ustoupit záměry ostatní. Ústava ČSSR v tomto trendu pokračovala a de facto zakázala soukromé vlastnictví v jeho klasické podobě (čl. 7 a 9). Utužila podřízení plánu (čl. 12 a 13), kdy do procesu plánování formálně vtáhla vedle vlády i Národní shromáždění (čl. 41 a 68) a reflektovala územní uspořádání (čl. 74 a 90).

(Manuální) práci povýšila na *základní ústavní hodnotu*. Ústava fixovala práci jako základní *právo a povinnost* občana.⁷³ Dnes už asi nikdo nebude vážně obhajovat oprávnění veřejné moci hodnotit občany, avšak podle Ústavy ČSSR byla práce ve prospěch socialistické společnosti „*a tím i ve prospěch každého občana*“ kritériem hodnocení lidí, jejich společenského postavení.⁷⁴ Tento (třídně) diskriminační prvek pronikal celým právním řádem.

Na ústavní garance ale nebylo radno spoléhat. Např. Ústava 9. května tvrdila, že hospodářská soustava ČSR je založena mj. „*na ochraně drobného a středního podnikání a na nedotknutelnosti osobního majetku*.“⁷⁵ Nicméně každodenní činnost orgánů výkonné, zákonodárné i soudní moci byla jiná. Je obtížné nalézt pochopení pro pokusy ospravedlnit tuto zvláštní teorii o nezávaznosti preambulí. Komunistická moc dodržovala své právo, jen když chtěla.⁷⁶ Je nutno přiznat, že moc poté, co eliminovala protivníky, našla čas na kultivaci (užívala gumových ustanovení), jímž byla např. garance osobního vlastnictví získaného prací (čl. 10 odst. 1 Ústavy ČSSR). Co to je práce? A co získání prací?

2.1.2 Zánik trhu, obchodu a obchodního práva

„*Od soukromého práva se odštěpuje veřejnoprávní regulace publicizované ekonomiky (1950). Právo, respektive to co je jako právo označováno, přestože se jedná jenom o nástroj nové moci, rychle sleduje politická a mocenská rozhodnutí*.“⁷⁷

Obchodní zákoník (obecný zákoník obchodní č. 11/1863 ř. z.) přestal platit v roce 1950, kdy byl přijat nový občanský zákoník (č. 141/1950 Sb.), avšak již předtím přestaly být běžné obchodní vztahy. Neboť vedle (z války přetrvávajícího) přidělového systému nastoupily víceleté jednotné plány a klíčová odvětví ekonomiky byla monopolizována státem. Ten navíc začal manipulovat s tzv. pracovními silami a reziduálním soukromým subjektům

⁷³ Matoušek, S., Trella, R., Káčer, L. Československé štátné právo. Obzor: Bratislava, 1980, str. 138.

⁷⁴ Čl. 19 odst. 2 Ústavy ČSSR a Prohlášení II.: „*Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce!*“

⁷⁵ Tzv. základní článek XII. Ústava 9. května (150/1948 Sb.).

⁷⁶ Komunističtí funkcionáři pochopili (1953) výzvu k dodržování zákonů takto: „*Musíme dodržovat zákony, neboť dnes je nesprávné nedodržovat zákony.*“ (Karel Kaplan, cit. výše, pozn. č. 62, 3. díl, str. 18, str. 111).

⁷⁷ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 439.

začal stanovovat rozsáhlé dodávkové povinnosti, jež často cele vyplnily jejich produkční kapacitu.

„Vzhledem k vítězství socialistických výrobních vztahů se v ústavě ČSSR z r. 1960 institut soukromého vlastnictví nevyskytuje.“⁷⁸ Socialistické výrobní vztahy „zvítězily“ díky donucení a zákazům. Již v únoru 1948 začalo omezování volné majetkové dispozice pokračující bez ohledu na přijetí Ústavy 9. května (která vymezila rozsah a obsah osobního a soukromého vlastnictví).⁷⁹ Komunistické vedení v roce 1949 rozhodlo, že živnostenstvo jako celek je zralé pro přechod „k pokročilejším formám podnikání“. V roce 1950 proběhla akce „Ř“, která přechod provedla. V roce 1953 byl počet živností na 20 % roku 1948. Zemědělství prošlo kolektivizací a málem se zhroutilo. Zanikla více-sektorová ekonomika a stát mocensky získal majetkový monopol. Rychle zlikvidoval živnostníky, soukromé řemeslo a obchod.⁸⁰ Monopolizace výroby a služeb byla fakticky úplná již v roce 1953. Podnikatelská iniciativa a soutěž postupně zanikly. Nicméně nabízí se i optimističtější pohled: „*vyvlastnění vyvlastňovatelů*“ vytvořilo základ socialistického občanského práva.⁸¹

2.1.3 Hospodářské vztahy mezi socialistickými organizacemi

Jak daleko postoupila právní revoluce za pouhých deset let, můžeme vidět na zákonu o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi (č. 59/1958).⁸² Dispozice s každou skupinou výrobků (od barviv, přes kovový odpad až po trhaviny) je právně regulována zvláštní resortní vyhláškou.⁸³ Resortismus je stylotvorný. Hospodářské právo odlišně regulovalo i jednotlivá odvětví hospodářství (průmysl, strojírenství, těžké strojírenství, zemědělství, doprava, služby).⁸⁴

Přitom zákon č. 69/1958 Sb., o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi reagoval na fatální selhání centrálního plánování a vážné poruchy

⁷⁸ Kučera, E., In: kol. K historickým a recentním typům státu a práva. Praha: Ústav státní správy, 1989, str. 104.

⁷⁹ Srov. např. Holub, R. a kol. Právo dědické, komentář k občanskému zákoníku, Právníký ústav ministerstva spravedlnosti, Praha, Orbis, 1957, str. 9, 19 a 20.

⁸⁰ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 62, 2. díl, str. 110–117 a 123, a též 62 a 9.

⁸¹ Knappová, M, Švestka, J, Stav, problémy a některé předpokládané směry dalšího rozvoje socialistického občanského práva in Sborník z II. Mezinárodní konference socialistického občanského práva a občanského práva procesního, květen 1985, Praha, UK 1987, str. 18.

⁸² Tomuto zákonu předcházel stručný zákon 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži, který reagoval na přijetí občanského zákoníku 1950, a vládní nařízení č. 33/1955 Sb., o hospodářských smlouvách. Oba předpisy nastoupily cestu masivní intervence státní moci do „smluvních“ vztahů.

⁸³ Reglementující např. jednotlivě pro každou průmyslovou dovozně-vývozní skupinu monopolizovaného zahraničního obchodu (např. Centrotex, Skloexport) postup při uzavírání hospodářských smluv.

⁸⁴ Laptev, V. V. a kol. Chozjastvennoje pravo. Juridičeskaja lit.: Moskva, 1983, str. 390, 411, 439, 464, 489.

v distribuci statků, a to návratem k osvědčeným „soukromoprávním“ institutům.⁸⁵ I dnes je srozumitelný. Zákon je zpožděnou (logicky) odpovědí zákonodárce na ekonomické debaty o neudržitelnosti vojenského stylu plánování (které je úspěšné jen při sledování omezeného okruhu priorit a vyžaduje motivační mobilizaci podřízených subjektů) a o nutnosti odstranit chyby plánování. Učebnice z roku 1966 při ohlédnutí zpět mluví o „*etatistickém pojetí hospodářského řízení*“, jež bylo možno „*vtěsnat do tradičních šablon státní správy*“; ale neumožňovalo využití ekonomických nástrojů a umožňovalo „*subjektivismus v řízení*“.⁸⁶

Komentované zpracování zákona⁸⁷ sahá k osvědčeným obligačně právním (a odpovědnostním) institutům, které se snaží skloubit s realitou centrálního plánování, čímž opět upadá do byrokratizace (viz. např. samotný pojem *plánovací doklad*, jehož předložení dokazuje oprávnění žádat uzavření smlouvy). Zásadami zákona jsou zvýšená pravomoc a odpovědnost podniků *při současném zvýšení účinnosti centrálního řízení* národního hospodářství,⁸⁸ jednoduchosti postupu při vzájemných vztazích. Postuluje se odpovědnost dodavatele za zásobování národního hospodářství vyráběnými či „odbytoványými“ výrobky, majetková zainteresovanost na plnění plánu, posílení podnikového chozrasčotu a *účelně komplexního řešení dodacích podmínek při zachování a podněcování iniciativy podniků*.⁸⁹ Zkrátka: jde o do omrzení opakovaný tanec iniciativy mezi vejci příkazů a zákazů.

2.2 Hospodářský zákoník

„*Hospodářský zákoník vyjádřil skutečnou povahu upravených vztahů a v tomto směru byla teorie hospodářského práva plně v souladu s realitou.*“⁹⁰

Hospodářský zákoník byl domyšlením, systematizací a vytvořením jednoduchého a dobře promyšleného systému organizačních článků mocenské soustavy, uzpůsobené k převzetí ekonomické funkce a neopouštějící žádný prostor pro individuální projevy soukromé iniciativy, která by se mohla prosmeknout bdělému oku kontrolní hierarchie. „*Hierarchie, příkaz, kontrola, to byly základní principy, na nichž tento systém stál.*“⁹¹ Hospodářský zákoník i dnes působí srozumitelně. Byl z legislativně-technického hlediska zákonem zdařilým, což Irena Pelikánová

⁸⁵ Příznačné je, že tento návrat se děje v zájmu efektivnosti.

⁸⁶ Stuna, S. Hospodářské právo, Orbis: Praha, 1966, str. 19.

⁸⁷ Hendrych, D. a kol. Hospodářské vztahy mezi dodavateli a odběrateli, SNTL: Praha, 1960, str. 11, 12, 14, 21, 32, 47, 93, 142, 259 a 267.

⁸⁸ Čtenář vzdělaný v ekonomii má neodbytný pocit, že důvěra v možnost nastolení takového souladu čerpá z obdobných mentálních oblastí jako víra v jiné zázraky. Nicméně proč překračovat meze agnosticizmu?

⁸⁹ Hendrych, D. a kol. Hospodářské vztahy mezi dodavateli a odběrateli, Praha, SNTL, 1960, str. 18.

⁹⁰ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 446.

⁹¹ Tamtéž, str. 437 a 444. V 70. letech byla výhoda setrvačnosti ztracena a nastal úpadek.

připisuje zpožděnému rozpadu právní kultury a (přes velké ztráty) stále dosti vysoké úrovni intelektuálních špiček. Mnohé konstrukce jsou velmi důvtipné. Škoda, že mocenský rámec vedl k plýtvání s mentální kapacitou mnohých lidí.

Osamostatnění hospodářského práva bylo v době kodifikace⁹² popisováno jako logický důsledek zvláštní povahy hospodářských vztahů plánovaně řízené ekonomiky a jako důsledek koncepce nového občanského zákoníku, jehož aplikační záběr v majetkové oblasti byl zúžen na oblast osobní spotřeby, což by nebylo možné, pokud by nevznikl zákoník hospodářský, upravující hospodářské vztahy mezi socialistickými organizacemi a socialistické vlastnictví.⁹³ Porovnání struktury učebnic a struktury hospodářského zákoníku ukazuje, že první učebnice ji následovala, společně s akcentem na plánovitost a řízení,⁹⁴ ale poté se přiblížila běžné civilně právní systematice, která plánování neakcentovala,⁹⁵ což paradoxně podtrhlo odvětvovou izolovanost a odtržení ekonomie a práva. Kodifikace vedla k atomizaci právního řádu.⁹⁶

O užitečnosti pokusu o opuštění tisíciletí vyvíjejícího se právního trendu svědčí fakt, že ideologicky motivované zúžení záběru občanského práva si vyžádal vznik další úpravy (zahraniční obchod), neboť zahraniční obchodníci nespádali do konceptu a logiky socialistického vlastnictví.⁹⁷ Později je patrný odstup od koncepce oddělenosti (a oddělitelnosti) hospodářského a občanského práva. Nicméně samostatnost těchto odvětví byla normativně daným faktem a odvětví bylo možno považovat nanejvýš za příbuzná.⁹⁸ Dvacet let užívání nepotvrdilo, že by samostatnost hospodářského práva byla podmíněna socialistickým typem ekonomiky. Historie hospodářského zákoníku je příběhem přehnaných normativních ambicí vedených snahou o teoretickou čistotu, bez ohledu na realitu a dlouhodobou zkušenost. Zákoník musel zaniknout s koncem režimu.⁹⁹

2.2.1 Systematika hospodářského zákoníku

Hospodářský zákoník nejprve upravil činnost organizací (hospodářských, družstevních a společenských); následovala úprava podnikového rejstříku, společná

⁹² Srov. Bulletin of Czechoslovak law, 1–2. Jednota čs. právníků: Praha, 1964 str. 5–6. Vzrůstající počet předpisů opakujících svá ustanovení si údajně vynutil kodifikaci, o čemž dne 8. 12. 1960 rozhodl ÚV KSČ.

⁹³ Lazar, J, Švestka, J. a kol. Občanské právo hmotné I. Panorama: Praha, 1987, str. 35.

⁹⁴ Stuna, S. Hospodářské právo, Orbis: Praha, 1966, str. 572–575 a 52–119.

⁹⁵ Chorváth, J. Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 66, str. 753–769 a 233–257.

⁹⁶ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 429.

⁹⁷ Tedy alespoň prozatímně, do vítězství socialismu. Viktor Knapp na mezinárodním fóru vysvětloval separaci hospodářského práva v návaznosti na přijetí ústavy ČSSR, ale přijetí zákoníku mezinárodního obchodu připisal důvodům praktickým (srov. Knapp, V. Structural Variations in Property law in IECL, Vol. VI, Chapter 2, Part III. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1975, str. 38).

⁹⁸ Lazar, J, Švestka, J. a kol. Občanské právo hmotné I. Panorama: Praha, 1987, str. 11, 18 a 35.

⁹⁹ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, na str. 1.

ustanovení o hospodářských závazcích a speciální „závazkové“ úpravy dodávky výrobků, investiční výstavby, nákladní přepravy a jiných způsobů spolupráce. Na konci byla zařazena úprava platebních a úvěrových vztahů.¹⁰⁰

Systematika prozrazuje výrazné (a v kodexech neobvyklé) podřízení uspořádání předpisu nepřímému předmětu a faktickým vztahům, včetně idealistické rétoriky spolupráce a nerealistické redukce jemného přediva závazkového vztahu na dodávku.¹⁰¹ Koncepční kostra hospodářského zákoníku zjevně inspirovala stávající obchodní zákoník a problémy s jeho aplikací nám mohou sloužit jako důležitý doklad nemožnosti mechanické přenositelnosti právních konceptů z radikálně odlišných společenských prostředí.

2.2.2 Subjekty hospodářského práva

„Uskutečňování celospolečenské kooperace nemůže (z důvodů praktické a ideologické povahy) socialistický stát v zásadě zabezpečovat pomocí jednotlivců. Činí tak prostřednictvím pevně organizovaných stálých kolektivů, které působí při řízení i bezprostředním uskutečňování výroby, směny a distribuce. Takovými kolektivy jsou socialistické organizace.“¹⁰²

Zatímco motivem normálního jednotlivce je uspokojování jeho potřeb, motivem a účelem socialistických organizací bylo uskutečňování celospolečenských zájmů a potřeb.¹⁰³

Mezi raritní právní entity, kterým dal vzniknout socialistický právní systém, nepochybně patří socialistický podnik. Konstrukce subjektů hospodářského práva byla *„účelově domyšlena k dokonalému zabezpečení jejich úplné závislosti a ovladatelnosti, jejich počet byl omezen v zájmu umožnění přehledného a snadného řízení a plánování.“¹⁰⁴* Socialistický podnik byl socialistickou organizací s právní subjektivitou plnící společenské úkoly a přispívající k rozvoji socialistických vztahů (tento znak nebylo možno empiricky ověřit), které vykonávaly socialistické vlastnictví prostřednictvím institutu správy a které podléhaly *aktům hospodářského řízení*.¹⁰⁵ *„Socialistické organizace nevystupují jako nezávislé, izolované subjekty, ale jako celospolečensky organizovaní výrobci a spotřebitelé“¹⁰⁶*

¹⁰⁰ Srov. přehledné schéma in Hajn, P., Bejček, J., Marek, K. Hospodářské právo I. UJEP: Brno, 1983, str. 34.

¹⁰¹ Nemluvě o zastřešení složitých otázek právních jednání právnických osob pod pojmem činnost.

¹⁰² Hajn, P., Bejček, J., Marek, K. Hospodářské právo I. UJEP: Brno, 1983, str. 9.

¹⁰³ Tamtéž, str. 10. Laptjev, V. V. Socialist Enterprises in IECL, Volume XVII (State and Economy), Chapter 16. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1978 (1976), str. 3–49. Příbyl, Z. Socialistické podniky v ČSSR. Orbis: Praha, 1973.

¹⁰⁴ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 438.

¹⁰⁵ Příbyl, Z. Hospodářské závazky I. Univerzita Karlova v SPN: Praha, 1972, str. 19–21 a 25 a také na stranách 20, 30, 46, 64.

¹⁰⁶ Stuna, S. Hospodářské právo. Orbis: Praha, 1966, str. 22 a 136.

Socialistické organizace nemohly ani vzniknout bez aktivní dovolující vůle státního orgánu.

Národní podniky typicky vznikly znárodněním. Speciální právní předpisy o národních podnicích byly zrušeny vydáním hospodářského zákoníku.¹⁰⁷ Národní podniky, organizované do výrobně hospodářských jednotek,¹⁰⁸ měly být na sklonku doby nahrazeny subjekty dle zákona o státním podniku (88/1988 Sb.). Z důvodů zahraničněobchodních přetrvala i akciová společnost, která však byla skrytou formou národního podniku.¹⁰⁹ V totálně etatizované a centrálně řízené podobě přetrvala i družstva.¹¹⁰

Není třeba se příliš zabývat otázkou správy a řízení (*corporate governance*) národních podniků (stejně jako podniků státních, koncernových, státních akciových společností, VJH atd.). Vlastnická práva vykonával stát, personální politika byla v rukou komunistické strany, která nebyla povinna nikomu příliš vysvětlovat svá jmenovací a odvolávací rozhodnutí. Po roce 1968 se naplno rozvinul systém nomenklatury a tzv. kádrových rezerv.¹¹¹ Management byl hodnocen podle plnění plánu.¹¹² Právní odpovědnost realizovaly hlavně veřejnoprávní nástroje, včetně širokého uplatnění práva trestního, které nabízelo celou škálu hospodářských trestných činů v rámci vágních skutkových podstat.

Vnitřní organizační struktura měla liniově-štabní charakter, orientovaný podle materiálních činností.¹¹³ Uspořádání nebylo orientované na marketing; chyběl controlling a finanční řízení. Klasická ekonomika stála stranou, dominovalo plnění plánu. Vstupy i výstupy výroby byly v logice byrokratické separace a parcelace procesů záležitostí plánovačů.

¹⁰⁷ Nařízení vlády č. 6/1946 Sb., kterým se vydává statut národních podniků průmyslových; zákon č. 103/1950 Sb., o národních podnicích průmyslových; zákon č. 51/1955 Sb., o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích, zákon č. 167/1950 Sb., o komunálních podnicích).

¹⁰⁸ Vládní nařízení č. 132/1965, o organizaci výrobních hospodářských jednotek a o jejich statutech.

¹⁰⁹ Stručný zákon č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech.

¹¹⁰ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 436.

¹¹¹ Organizovaných při okresních výborech KSČ. Kdo nebyl v nomenklatuře (či nevycházel-li s okr. tajemníkem KSČ), neměl šanci „získat důvěru pracujícíchho lidu“ (díky čl. 4 Ústavy ČSSR byl okresní tajemník něco jako gubernátor, které mohl zasáhnout do všeho – od nabídky zeleniny přes repertoár divadla či přijímání do škol až po umístění policejních radarů). V Římě byl *nomenclator* otrok připomínající pánovi jména kolemjdoucích.

¹¹² Management podléhal stranickému vedení a byly rozehrávány různé hry mezi územně hierarchickými orgány strany, do nichž mohl zasáhnout kdokoli ze sféry moci – např. policie (jak veřejná, tak státní „bezpečnost“).

¹¹³ Tato orientace přetrvala v neprivatizovaných podnicích hluboko do 90. let. Příkladem mohou být např. České dráhy (některé tyto dysfunkce jsou popsány in Baňouch, H. Finanční řízení a vnitropodniková banka ČD, diplomová práce, DFJP Univerzita Pardubice: Pardubice, 1996).

Národním podnikům jako právníckým osobám stát svěřil část majetku do správy a dotoval je základními fondy a obrátovými prostředky.¹¹⁴ Koncepce svěření majetku přirozeně dala vzniknout celé spleti normativních a individuálních právních aktů (jakož i operativní administrativy) mezi státem jako vlastníkem a správcovskými podniky.¹¹⁵ Problematicnost takové konstrukce je zjevná, nehledě na to, že faktickým vlastníkem byl stejně *správce*. Ovšem doktrína správu vymezovala na chozrasčotní bázi, která nepřímo opodstatňovala právní subjektivitu „správců“; nešlo přitom o užívání věci cizí a správcovství mohl vykonávat jen jeden subjekt;¹¹⁶ i pohledávky byly jen spravovány, což násobilo mocenský potenciál státu.

2.2.3 Závazky

*„Hospodářská smlouva přestala být základní formou vyjadřování ekonomických procesů, subjekty smlouvy se už nemohou rozhodovat samostatně, část rozhodovací pravomoci se centralizovala a našla vyjádření v soustavě národohospodářských plánů, obepínajících celý společenský reprodukční proces.“*¹¹⁷

Po celou dobu života hospodářského zákoníku měly hospodářské závazky vedle očekávatelných obligačních prvků (relativnost, majetkový charakter) i zvláštní rysy¹¹⁸, které by snad ještě bylo možno vřadit do klasické obligační koncepce (specialita nejen objektu, ale i subjektu závazkového vztahu). Avšak teorii závazků se vymykal znak *úzkého sepětí s plánem a plánovité povahy hospodářských závazků*, jejich podřízenost plánu, který měly závazky za úkol konkretizovat. S pojetím smlouvy byla neslučitelná možnost nadřízených orgánů závazky založit, změnit a zrušit.¹¹⁹ *Hospodářská smlouva*, byla (vedle *realizační* a *kontrolní* funkce) *tvůřícím nástrojem kooperace* podniků, nástrojem právní *jistoty*, ale i nástrojem *přípravy plánu* a indikátorem *chyb* plánu (technická nesplnitelnost, vznik nepotřebných zásob). Prohloubila kontradiktorní *jednotu vertikálních a horizontálních vztahů*. Sovětská právní teorie občas řadila hospodářskou smlouvu k (ekonomickým) prvkům řídicí činnosti.¹²⁰

„Vůle“ hospodářských subjektů (a obsah smlouvy) byla velmi podrobně determinována.¹²¹ I podnikové zájmy nesměly být nadřazeny celospolečenským a postavení nesmělo být zneužito k získání nepřiměřených či neoprávněných výhod. Při

¹¹⁴ Matoušek, S., Trella, R., Káčer, L., cit.výše, pozn. č. 70, str. 132 a 129.

¹¹⁵ Knapp, V. Structural Variations in Property law in IECL, Vol. VI, Chapter 2, Part III. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1975, str. 48 a 49.

¹¹⁶ Stuna, cit. výše, pozn. č. 106, str. 169–171, 175. K trvalému užívání a pohledávkám srov. Chorváth, J. Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 66, str. 121 a 123.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 215.

¹¹⁸ Srov. např. Příbyl, Z. Hospodářské závazky I. Univerzita Karlova v SPN: Praha, 1972, str. 5.

¹¹⁹ Srov. tamtéž, str. 7, 23, 31 a 34.

¹²⁰ Ovečková, O. Právo a prestavba hospodářského mechanismu Veda: Bratislava, 1988, str. 23 odkazuje na A. G. Bykova a F. Račeva.

¹²¹ Tamtéž, str. 61–63, str. 87, 90, 123 a str. 130 a § 170 hospodářského zákoníku.

širokém výkladu těchto zákazů mnoho prostoru pro podnikání nezbylo. I právo odmítnout dosud nedodané neprodejné výrobky muselo být detailně upraveno.¹²²

Hospodářský závazek musel být v souladu nejen s právními předpisy, ale i se zásadami hospodářské politiky státu, a zejména plánovitého řízení národního hospodářství.¹²³ Smlouvy sloužily jako podklad pro plánování.¹²⁴ Neustoupila vázanost na jednotnou plánovitost, hovořilo se o smlouvách jako o operativních závazcích a neopouštělo tak vojensko-organizační terminologii.¹²⁵ I takové závazky nesměly vykročit z rámce jakési dispozitivní kogentnosti. Vše plynulo z koncepce hospodářských závazků: „*Nestály proti sobě různé vůle, ale jenom nositelé různých funkcí v rámci těžbě jedině a srubované plánovací vůle.*“¹²⁶

Vybočila-li organizace (podnik) z úzkých mezí společenských úkolů, jednání bylo neplatné (bez možnosti ratihabice).¹²⁷ Socialistické podniky všech zemí podléhaly státnímu plánu a subordinačnímu řízení,¹²⁸ ale existovalo spousta variet podniku jako samostatně odpovědné státní hospodářské organizace, která však státní majetek nevlastnila, ale měla jej svěřen, či vykonávala „operativní správu“. Typickým rysem managementu socialistických podniků byl demokratický centralismus; podniky také podléhaly centrální výkonné moci. Neustálé zasahování do chodu podniků bylo obtížné včlenit do právního rámce respektujícího ekonomickou logiku, o čemž svědčí pokusy o začlenění operativy do právního rámce.¹²⁹

2.3 Raritní právní předpisy

2.3.1 Hospodářská arbitráž (zákon č. 121/1962 Sb. aj.)

„Státní arbitráž rozhoduje předmluvní a majetkové spory mezi podniky, organizacemi a zařízeními socialistického sektoru i orgány státní správy. Při rozhodování dbají orgány státní arbitráže na to, aby byla upevňována socialistická zákonnost, plánovací a smluvní disciplína a chozrasčot; dávají těž podněty k tomu, aby byla

¹²² „*Výhrady ve smlouvách o dodávce závisející na nejistých událostech jsou neplatné, pokud tento zákon nebo prováděcí předpisy nestanoví něco jiného.*“ (§ 152 odst. 1 hospodářského zákoníku).

¹²³ § 113 hosp. zák.; srov. k tomu Stuna, cit. výše, pozn. č. 106, str. 233–234, nebo Dušánek, F. a kol. Hospodářský zákoník, komentář, Panorama, Praha, 1986, str. 173 a n.

¹²⁴ § 116 odst. 1 hospodářského zákoníku, Dušánek, cit. výše, pozn. č. 123, str. 174 a 181.

¹²⁵ Laptěv, V. V. Teoretičeskije problemy chozjastvennogo prava. Nauka: Moskva, 1975, str. 146, 153 a 157. Pozoruhodná byla doktrinální koncepce nepojmenovaných smluv. Stuna, S. Hospodářské právo. Orbis: Praha, 1966, str. 401, a § 352 a § 353 – § 360 hospodářského zákoníku.

¹²⁶ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 448.

¹²⁷ Příbyl, cit. výše, pozn. č. 118, str. 82.

¹²⁸ Laptěv, V. V. Teoretičeskije problemy chozjastvennogo prava. Nauka: Moskva, 1975, str. 4, 5, 20, 21, 27 a 30.

¹²⁹ Tamtéž, str. 147–165.

uplatňována majetková odpovědnost vedoucích osob za nesplnění či nesprávné plnění závazků“ [§ 1 vládní nařízení č. 47/1953 Sb., o státní arbitráži].¹³⁰

Hospodářská arbitráž byla něčím mezi hospodářským soudem (spory), orgánem státní správy (normotvorná činnost, návrhy opatření státním orgánům) a státním orgánem svého druhu (zasahování do hospodářských vztahů). Arbitráž nebyla nezávislá k projednávaného sporu.¹³¹ Rozhodování bylo jednostupňové a byla organizována územně a resortně.

Sovětská arbitráž měla podobné úkoly.¹³² Principy arbitráže směřovaly soukromoprávní instituty (dispozitivnost, ústnost, rovnost stran) s ideologickými (solidárnost hospodářských zájmů stran),¹³³ s přidavkem fetišů socialistického práva (objektivní pravda, socialistická zákonnost) a mocenských nástrojů (demokratický centralismus, svazek s výkonnými a pořádkovými orgány). Plánová- ní přiřklo arbitráži nástroje zpětné vazby.¹³⁴

Hospodářská arbitráž tedy neměla nic společného s arbitráží obchodní, jejíž myšlenku socialistický zákonodárce „převzal“. Hospodářská arbitráž nebyla primárně nástrojem obnovení narušené ekvivalence a synallagmatické rovnováhy, ale měla disciplinární funkci. (Na sklonku doby byla arbitráži výslovně svěřena pravomoc ukládat hospodářské pokuty za porušení hospodářské kázně – § 184a hospodářského zákoníku).

2.3.2 Předpisy o národohospodářském plánování

Pojednání o hospodářském právu by nebylo úplné, pokud bychom alespoň letmo nezmínili předpisy o národohospodářském plánování, jímž byl zákon č. 145/1970 Sb., o národohospodářském plánování, a vyhláška Státní plánovací komise a Státní arbitráže ČSSR č. 33/1975 Sb., o projednávání dodavatelsko-odběratelských vztahů v plánovacím procesu. Čtením zákona č. 145/1970 Sb.¹³⁵ získáme dobrou představu o metodách, šíři a přístupu ke státnímu plánování. Metody jsou administrativní, s vysokou vertikální a horizontální diferenciací a s mnoha druhovými subjekty zapojenými do plánování. Zmíníme-li právní předpisy plánovací, neopomíňme státní víceleté plány vyhlášené ve formě zákona.¹³⁶

¹³⁰ S. Stuna označil toto ustanovení za nejlepší vymezení úkolů arbitráže (Hospodářské právo. Orbis: Praha, 1966, str. 469).

¹³¹ Chorváth, J. Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 66, str. 616–617.

¹³² V SSSR arbitráž vymezil čl. 163 Ústavy SSSR. Šakarjan, M. C. a kol. Arbitraž v SSSR. Juridičeskaja literatura: Moskva, 1981, str. 68–69, nebo Knapp, V. State Arbitration in Socialist Countries in IECL, Vol. XVI., Chapter 13, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1973, str. 7, 9, 10 a 16.

¹³³ Laptěv, cit. výše, pozn. č. 128, str. 335.

¹³⁴ Šakarjan, M. C. a kol. Arbitraž v SSSR, Juridičeskaja literatura: Moskva, 1981, str. 68–69.

¹³⁵ Zrušil vládní vyhlášku č. 90/1965 Sb., o plánovitém řízení národního hospodářství a vládní nařízení č. 100/1966 Sb.

2.4 Hlavní změny oproti minulosti

Hospodářské právo mělo s obchodním právem společný snad jen obor působnosti. Jeho zavedení bylo skokem do tmy a opuštěním zkušeností prověřeného mnohasetletého vývoje.¹³⁷ Je dodnes neuvěřitelné, že režim vědomě a násilně přerval toto kulturní pouto, zvláště když Polsko či Maďarsko takový krok neučinilo.

Legislativa byla ideologizována.¹³⁸ Hospodářské právo bylo mostem etablování neobvyklých pramenů práva. Nešlo jen o nařízení vlády a některé technické a organizační normy, ale i o normativní akty Státní arbitráže či zásady hospodářské politiky KSČ. Do práva naopak nesmělo proniknout nic, co bylo mimo vertikální vůli. Pramenem práva nemohly být obchodní zvyklosti, judikatura a výsledky vědy.¹³⁹

Likvidace prostoru pro svobodnou iniciativu jednotlivců se nemohla vyhnout ani právníkům osobám (kapitálové společnosti zanikly). „*Tak dospělo socialistické právo k vytvoření systému služebných neúplných subjektů, které se staly výlučnými účastníky ekonomických vztahů na straně producentů.*“¹⁴⁰ Podnik se z předmětu právního vztahu stal subjektem a toto hybridní nelogické pojetí zanechalo dodnes viditelné stopy v právním myšlení. Smlouva zmizela. Její název na sebe vzalo splnění povinnosti.

2.4.1 Právní inovace

Vědecky legitimním je pokus o komparativní sledování stop, jimiž sovětské právní myšlení ovlivňovalo západní právní svět. John Quigley se snaží ukázat, jak sovětské právní inovace ovlivnily právní myšlení Západu.¹⁴¹ U podobných pokusů je vždy složité sledovat řetězec příčina – následek a přiřazovat konkrétní příčiny ke konkrétním následkům, což čtenáře napadne, pokud čte úvahy o evropském vládním hospodářském plánování a o plánovitém základu EHS, systému státem vlastněných společností, centralizaci zahraničního obchodu jako o počinech inspirovaných ruskou právní revolucí.¹⁴²

¹³⁶ V letech 1948–89 bylo uzákoněno osm pětiletých plánů a mnoho plánů ročních.

¹³⁷ Český právník tak musel uvyknout obskurním konstrukcím jako byla zákonná *i smluvní* kontraktační povinnost. Chorváth, J. Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 66, str. 305.

¹³⁸ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 63, str. 431, 434, 437, 447.

¹³⁹ Hajn, P., Bejček, J., Marek, K., Hospodářské právo I. 1986, str. 19, 21 a 22, 23, 28.

¹⁴⁰ Pelikánová, Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky. In: Malý, K., Soukup, L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 438.

¹⁴¹ Profesor Státní University Ohio J. Quigley, in *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge University Press: Cambridge, 2007. Podkladem analýzy jsou oficiální sovětské právní texty a prohlášení sovětských představitelů, což je nejcitelnější slabi na této metody, neboť jestli mezi právem a společností existuje vždy nějaká trhlinka, pak mezi realitou a právem, jenž komunistické režimy vystavovaly ven, je rozdíl ještě mnohem větší.

¹⁴² Tamtéž, str. 99–101, tamtéž. Slovy E. Gellnera: „*To, čeho bolševici dosáhli, tedy nebyl*

Ekonomická realita nepotvrdila tyto inovace jako prospěšné pro ekonomickou výkonnost. Právní inovace v oblasti vztahu státu k ekonomice nebyly tak úspěšně inspirativní, jako ty inovace, které marxistická ideologie mohla vnést (a vnesla) do rodinného práva, díky militantnímu ateismu a odmítání církevních tradic (rovnost v rodině, postavení dětí a svobodných matek),¹⁴³ nebo do oblasti bezpečnosti práce.¹⁴⁴

3. Ilustrující instituty, právní otázky a témata

3.1 Nový právní jazyk užívající důvěrně známé gramatické formy (všechno je „trochu“ jinak, čili ďábel v detailech skrytý)

3.1.1 Vztah plánu a hospodářské smlouvy

„Smluvní zprostředkování plánovaných úkolů – základní zákonitost hospodářského práva.“¹⁴⁵

Povinnost uzavřít smlouvu ukládal socialistický stát pro uskutečnění úkolů plánu; právní závaznost smlouvy se jevila nevyhnutelným nástrojem zajištění splnění úkolů plynoucích z plánu.¹⁴⁶ Základní rolí smlouvy byla realizace a konkretizace plánu. „Dialektika“ nalezla místo i zde, a konkrétní náplň poměru plánu a smlouvy odkazovala do závislosti na způsobu řízení v tom kterém stupni vývoje národního hospodářství. Smlouva se postupně stala *podkladem pro přípravu plánu*. Plánování dosáhlo své antiteze: řídilo se tím, co mělo řídit. Plán a direktivy se totiž neustále mění a smlouva je tu coby chránící nástroj zachycující stav panující v době počátku procesů.

Hospodářské smlouvy nemohly být podmíněny nejistými událostmi (a to ani tam, kde to přímo nezakazovala právní úprava výslovně).¹⁴⁷ Ze stejných důvodů nebylo možno nahradit plnění peněžně: cílem bylo splnění. Nebylo by to žádoucí ani z hlediska celospolečenského zájmu, ani z hlediska odběratele.¹⁴⁸ Smlouvy mnoho jistoty neposkytovaly (srov. např. absolutní neplatnost pro nedostatek speciální

vynález direktivně administrativního systému – stejně tak by si mohli nárokovat vynález kola“ (Podmínky svobody CDK: Brno, 1997, str. 125.)

¹⁴³ Quigley, cit. výše, pozn. č. 141, str. 17 a n. a str. 27 a n. a str. 193.

¹⁴⁴ Půjde o paradox poloprázdné sklenice: když Quigley řekne, že Západ sice odmítal sovětské koncepty, ale mnohé z nich absorboval, může jít jak o doklad, že komunisté inspirovali západní státní intervencionismus, tak o doklad, že západ si díky komunistickým experimentům byl dobře vědom hranic intervencionismu.

¹⁴⁵ Spišiak, J. Hospodářské právo v systému socialistického práva. SAV: Bratislava, 1963, str. 206.

¹⁴⁶ Ovečková, O. Právo a přestavba hospodářského mechanismu, Veda: Bratislava, 1988, str. 41–46 a str. 17–19.

¹⁴⁷ Zákaz byl vyvozován ze zásad hospodářské politiky a ze zásady vzájemné spolupráce socialistických organizací (Ovečková, cit. výše, pozn. č. 146, str. 95 a 96).

¹⁴⁸ Tamtéž.

subjektivity, již se rozuměl rozpor s plněním celospolečenských úkolů).¹⁴⁹ Nebylo lehké nalézt prostor pro uplatnění ekonomických metod či zajistit, aby smlouva nebyla pasivním nástrojem plnění plánu, ale aktivním nástrojem otevírajícím prostor prospěšné iniciativě. Touto obtíží trpěly všechny direktivní ekonomiky.¹⁵⁰

3.1.2 Samostatnost hospodářského práva: zákon jako pokračování polemiky jinými prostředky

Příběh samostatnosti hospodářského práva je ilustrací faktu, že ani jednoznačná a všeobepínající objektivistická ideologie není imunní proti manipulativnímu využití pro naplnění „zdivočelých osobních ambicí a zájmů zcela konkrétních osob“.¹⁵¹ Doktrína samostatnosti se plně prosadila jen v ČSSR (a částečně v NDR).¹⁵² V SSSR samostatnosti zprvu nepřáli.¹⁵³ Povýtce ideologickou apologetiku samostatného hospodářského práva „zhotovil“ Ján Spišiak¹⁵⁴, jehož argumentační kotrmelce jsou obdivuhodné.

Tak se dočítáme, že pro vznik hospodářského práva má velký význam metoda *chozrasčotu*¹⁵⁵, avšak představitel „buržoazní čisté právní vědy“ H. Kelsen prý stojí na opačném stanovisku.¹⁵⁶ Marxistická věda¹⁵⁷ umí odhalit vnitřní speci-

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 59, odkazem na Hrivnák, J. Právna spôsobilosť socialistických organizací pri hospodárskej činnosti a následky jej prekročenia. Právny obzor, 1972, č. 2, str. 111.

¹⁵⁰ Ovečková, cit. výše, pozn. č. 146, str. 91. Smluvní právo pro netržní ekonomiky popisuje Hazard, J. *Communists and Their law*. University Chicago Press: London, 1969, str. 311–341.

¹⁵¹ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 140, str. 445. Inu, jak říká B. Tamanaha, každý normativní systém je předmětem strategií a taktik a je instrumentálně využíván bez ohledu na to, co o sobě deklaruje on sám a aplikující aktéři (*A General Jurisprudence of Law and Society*. Oxford University Press: Oxford, 2001, str. 217).

¹⁵² Srov. i Hazard, J. *Communists and Their law*. University Chicago Press: London, 1969, str. 313, 329.

¹⁵³ Laptěv, V.V. *Teoretičeskije problemy chozjastvennogo prava*, Nauka: Moskva, 1975, str. 23. V Rusku byl za NEPu přijat jednotný občanský zákoník, ale již v té době se „ozvaly hlasy“ po vytvoření zvláštního odvětví.

¹⁵⁴ *Hospodárske právo v systéme socialistického práva*. Vydavateľstvo SAV: Bratislava, 1963.

¹⁵⁵ Mytické slovo (verbální spasitel) mělo reformní náboj v jakékoli době, označuje *chozjastvennij rasčet* – tedy doslova *hospodářský rozpočet*, neboli „máme bilanci a platíme si“, podniky nejsou přímo napojeny na státní rozpočet, ale přes odvody a dotace (Chorváth, J., Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 66, str. 144). Překládání nebylo vhodné: věroučné systémy se bez neurčitosti neobejdou; nevdají, že rozumová nepřístupnost má rysy magie.

¹⁵⁶ Možná měla Kelsenova Ryzí nauka popírat, že právní vztahy socialistických organizací *zpravídla* vznikají, mění se a zanikají z jejich vůle, to ale odkaz J. Spišiaka (*Hospodárske právo v systéme socialistického práva*. SAV: Bratislava, 1963, str. 35) neprozrazuje. Tentýž autor na str. 66 tvrdí, že J. Kallab popírá možnost zařazení právní vědy ke společenským vědám, což však Spišiakem citované místo I. *Knihy Úvodu ve studium do metod právnických* (1920, str. 137) neobsahuje.

¹⁵⁷ „*Pravá sociologie odhalující zákony společnosti*“. Tuto roli sociologii přisuzuje J. Spišiak na str. 116 (tamtéž), kde sociologii ztotožňuje s historickým materialismem, s učením o základně a nadstavbě a „zákony“ o jednotě výrobních sil a vztahů. Těž str. 111, 175 a 195.

fické (objektivní) zákonitosti jevů (zdůvodnění je tautologické: samostatnost odůvodňuje samostatností). Jindy je specialita moderním, objektivním, nevyhnutelným trendem. Při tomto stylu argumentace nevádí, je-li tvrzeno něco, co bylo předtím popíráno. A tak se dozvíme, že socialistické právo nemůže být jen zrcadlem výrobního procesu (jak by vyplývalo z učení o základně a nadstavbě), ale i samostatnou organizační silou socialistické společnosti: „*Zákonitosti práva se nemohou rozplynout v zákonitostech historického materialismu.*“¹⁵⁸ Legislativní vymezení hospodářského práva se nakonec nekrylo se záběrem hospodářského práva jako právního odvětví, což bylo vysvětleno coby běžný jev daný společenskou povahou práva, která se ne zcela kryje s představou zákonodárce o účelném spojování právních norem.¹⁵⁹

Podobnost práva hospodářského s právem občanským plynula údajně z toho, že jsou oba výrazem socialistické státní moci a podobnost prý nic nemění na samostatné individualitě hospodářského práva. Namítá-li V. Knapp, že dělicí kritérium nesmí být subjektivní, J. Spišiak oponuje takto: „*i subjektivně volené kritérium však existuje objektivně.*“¹⁶⁰ Stát může vytvořit samostatné odvětví, avšak nepůjde o voluntarismus, jak se domnívá právní teorie, neboť není možno ignorovat subjektivní vůli vládnoucí třídy, tedy státu. Co vůči této odzbrojující logice namítnout?

Ján Spišiak to napsal pregnančně: s dialektickou metodou je neslučitelná klasifikační metoda vycházející z principu subordinace (namísto koordinace) vědních odvětví. Tedy: žij a nechej žít; hlavně nás nenuť „naše“ poznatky konfrontovat. Autor ať promine, ale argumenty na podporu samostatnosti hospodářského práva nejsou ničím jiným než nezávaznými plky,¹⁶¹ automatickým psaním, prokládaným neurčitými odkazy na klasiky marxismu-leninismu.

*3.1.3 Potíže s vymezením pojmu regulace v příkazových a tržních ekonomikách „... Těžiště řízení národního hospodářství (regulace v socialistickém smyslu) spočívá v hospodářském právu, které má organizační a politickou funkci.“*¹⁶²

¹⁵⁸ J. Spišiak (tamtéž, str. 132) si zde pomohl citátem z ruského časopisu Komunist z roku 1956. Argumentaci o údajné neschopnosti buržoazní právní teorie najít znak odlišující právo do ostatních společenských jevů zase pomáhá (str. 191) citát z Vyšinského knihy Hlavní úkoly právní vědy, česky 1954

¹⁵⁹ Hajn, P., Bejček, J., Marek, K. Hospodářské právo I., Brno, 1986, str. 5 a 6.

¹⁶⁰ Spišiak, J. Hospodářské právo v systému socialistického práva. SAV: Bratislava, 1963, str. 166, a dále i str. 163–164, 168, 172–176 a 183.

¹⁶¹ Dnešní čtenář neodhadne, zda byl autor zapáleným stoupencem samostatnosti, a proto na její podporu povolal i svaté knihy marxismu, anebo byl jen postaven před úkol o samostatnosti „něco napsat“. Anebo byl odpůrcem, který obskurní argumentací naznačoval poučeným čtenářům, že jde o hloupost, nicméně oficiálně vyžadovanou.

¹⁶² Chorváth, J., Suchoža, J. Československé hospodářské právo, Obzor: Bratislava, 1982, str. 214; Stuna, cit. výše, pozn. č. 106, str. 26–30.

Slovo *regulace* má zcela jiný význam v *kontextu* direktivní ekonomiky a tržního hospodářství (všech odstínů a přívlastků).¹⁶³ Je obtížné tento kontext překlenout a najít společně jmenovatele, neboť operační prostor státní regulace v příkazové ekonomice není kompatibilní se základním respektem k autonomii subjektů, který je jedním ze bazálních prvků tržní ekonomiky (resp. kapitalismu).

Anglické slovo „regulation“ se ve vztahu k zásahům státu do ekonomiky používá nejméně v pěti významových polích:¹⁶⁴ 1) regulování jako systematické řízení (zahrnuje státní i nestátní právo), 2) regulování jako opositum trhu (vykonávané mocensky), (3) regulování jako nástroj prosazování politiky vládní většiny (celou paletou vládních nástrojů), 4) regulace jako forma práva (nižší právní síly) a 5) regulování jako opositum normativního řízení. Na význačnostech se podílí jak rozdílnost jednotlivých druhů (tržních) ekonomik, tak občasná zmatenost pojmového instrumentaria právního a ekonomického diskursu, které však oba mají co významného říci při popisu vztahů státu a ekonomiky. Vzájemná hra obou systémů je složitá, neschematizovatelná, odehrávající se v různých časových a prostorových dimenzích.

Socialistické ekonomické teorie podle Daintitha prezentují právo jako nic více než koordinační mechanismus pevně napojený na hospodářsko-technologické procesy, který je zcela internalizován v celistvém mechanismu státem organizované ekonomiky. Ve všech zemích přitom přetrvaly v té či oné míře před-socialistické právní koncepce a takto vymezený rozsah práva je příliš úzký. Právo a ekonomika jsou ve vztahu vzájemné závislosti a podmíněnosti a požadavky či tradice vestavěné v právním systému nepochybně ovlivňují ekonomické preference a očekávání. Široká definice regulování je nezbytná právě díky odlišnostem v organizaci a možných právních nástrojích.¹⁶⁵

3.2 Právní originality

Musíme znovu navléct mentální kazajku uvědomělého občana socialistického státu, abychom pochopili pojmy jako samopenalizace¹⁶⁶, nebo prověřování *před* plněním (konstruované jako preventivní povinnost výrobce dbát na jakost, kterou však mohou místo výrobce provádět třetí subjekty, včetně odběratele).¹⁶⁷

¹⁶³ Daintith, T. Regulation, IECL, Volume XVII (State and Economy), Chapter 10. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1997, str. 3. Srov. ale Steindorf, E., Legal Consequences of State Regulations in IECL, Vol. XVII (State and Economy), Chapt. 11, J. C. B. Mohr: Tübingen, 1979, str. 5, 15, 21 a 54. Steindorf např. tvrdí, že socialistické země se namísto regulace chování soustředily na regulaci struktury subjektů, pomocí níž *regulovaly* chování.

¹⁶⁴ Daintith, cit. výše, pozn. č. 163, str. 3, 4, 8–11, 82–83.

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 7–8.

¹⁶⁶ § 204 odst. 1 věta druhá hospodářského zákoníku; srov. Stuna, S. Hospodářské právo, Orbis: Praha, 1966, str. 319.

¹⁶⁷ Dušánek, F. a kol. Hospodářský zákoník, komentář. Panorama: Praha, 1986, str. 313, 315.

Komunistické právo zavádělo jednak zcela novou terminologii (výrobní hospodářská jednotka – VHJ, koncern, trust, komunální podnik, dodavatelsko-odběratelský vztah)¹⁶⁸ a jednak užívalo starou terminologii zcela novým způsobem, znamenající často negaci původního obsahu (oboustranně nedobrovolná smlouva). Běžný institut jako notářské ověření slouží kontrole vztahů do nichž státu „nic není“.¹⁶⁹ Podnikový rejstřík byl neveřejný, ale s pozitivní oficialitou.¹⁷⁰ Příčinou byla koncepční vázanost na marxismus, vedoucí roli komunistické strany a na potřebu tvorby spektra kanálů k ovládní společenského života. Trvalým rysem hospodářského práva byla prekluze,¹⁷¹ sankce absolutní neplatnosti; náhrada škody byla často objektivní. Čteme-li rubriku „náhrada škody vzniklá odmítnutím nepotřebných výrobků“¹⁷², tušíme, jak složité (na rozdíl od trhu) fungoval „ouřad“ zvaný socialistické státní národní hospodářství.

Komunistické právo hovoří gramatickými formami kontinentálního práva vyrůstajícího z tradic římského práva, avšak význam institucí je často zcela jiný.¹⁷³ Terminologické zmatení je nebezpečné: vnáší cizorodé prvky torpédující význam toho kterého „zmutovaného“ institutu, přičemž schopnost rozpoznat tyto stopy s odstupem času klesá.¹⁷⁴

3.2.1 Soutěž

Socialistické právo nikdy nepřestane překvapovat. A tak nesmíme být udiveni, nalezneme-li knihu o právu hospodářské soutěže.¹⁷⁵ Jaká soutěž bez trhu? Nepůjde jen o nahlédnutí na dvoreček kapitalistického belzebuba? Právo socialistické soutěže mělo svůj normativní podklad v § 119a hospodářského zákoníku v rámci úpravy „zásad spolupráce mezi socialistickými organizacemi“¹⁷⁶ a užívalo

¹⁶⁸ Stuna, S. Hospodářské právo, Orbis: Praha, 1966, str. 186. Nová terminologie se začala prosazovat od roku 1958 – Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 140, str. 447.

¹⁶⁹ Hazard, cit. výše, pozn. č. 152, str. 316.

¹⁷⁰ Chorváth, J., Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 162, str. 184. Absence principu úplné veřejnosti skýtá manipulační potenciál a znemožňuje nezávislou kontrolu moci – musíme totiž uvážít, že i „podniky jsou stát“.

¹⁷¹ Srov. Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 160, str. 442 a 451.

¹⁷² Chorváth, J., Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 162, str. 373, 433.

¹⁷³ Z těchto důvodů, často ležících mimo záběr čistého práva právníků, je nutno právo zemí ovládaných komunistickými stranami řadit do autonomní právní rodiny. Srov. Hazard, cit. výše, pozn. č. 152, str. 528, nebo Vago, S. Law and Society, 5t ed. Prentice Hall: New Jersey, 1997, str. 12–13. I komunistická teorie přisuzovala ideologii (a vládnoucímu právnímu vědomí) výrazný formativní význam na právní soustavy (Alexejev, S. S. Obecná teorie práva. Panorama: Praha, 1986, str. 85, 197, 200, 202 a 207).

¹⁷⁴ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 160, str. 450, ale i strany 448 a 452. Stejně tak už si dnes neuvědomujeme, jaký dezindividualizační a odpovědnosti zbavující efekt má užívání jazykových pasiv. I z obecného jazyka se vytratila přesnost a vyrostly spousty obezliček.

¹⁷⁵ Srov. Knap, K. Právo hospodářské soutěže. Orbis: Praha, 1973.

¹⁷⁶ Sem se přesunulo na začátku sedmdesátých let po zrušení § 352 občanského zákoníku 1950.

jazyk kartelového a nekalosoutěžního práva.¹⁷⁷ Učebnice své příklady modeluje v kapitalistické cizině a soutěž posouvá do nadnárodní roviny, i když mnohé socialistické země úpravu nekalé soutěže pochopitelně ani neměly. Kniha tak je spíše dozvukem politické oblevy konce šedesátých let.

3.2.2 Akty hospodářského řízení

Plánovací akty často měly operativní povahu, což plynulo ze složitosti plánování.¹⁷⁸ Akty hospodářského řízení (jimiž byly akty plánování, financování, tvorby a kontroly cen, účetnictví a statistiky, kontroly),¹⁷⁹ byly interpretovány dle *zákonitosti souladu práva*, které vyplývaly ze základních principů plánovitého řízení.¹⁸⁰ Vztahy nadřízenosti a podřízenosti hospodářského řízení měly výrazné horizontální prvky, odlišovaly se od klasického správně právního vztahu a blížily se závazkovému vztahu.¹⁸¹ Spojování horizontálních (obchodních) a vertikálních (nařizovačně-plánovacích) vztahů bylo určující zvláštností hospodářského práva.¹⁸² Převládaly normy kogentní a maximem volnosti byla alternativní – imperativnost.¹⁸³

3.2.3 Kde se v té naší harmonii vzal spor?

Je-li vše rozumně plánováno a uspořádáno, pak by neměly vznikat konflikty. Jak tedy odůvodnit existenci arbitráže řešící spory? Sovětská učebnice pracně vysvětlovala konflikty tím, že nejsou výrazem antagonismů jako v kapitalismu, ale výrazem kontradikcí, které jsou způsobeny zejména rozvojem hospodářství a společnosti. Učebnice nicméně přiznávala existenci sporů o to, zda jsou spory normálním, nebo patologickým jevem.

Myšlenka, že mezi subjekty lze vymýtit spory, plyne z konsensuálního modelu společnosti a všudypřítomného diskursu objektivismu.¹⁸⁴ Později byly disharmonie vysvětleny. Posloužila dialektika, která kontradikce vtáhla do systému jako jeho vlastnosti.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Knap, cit. výše, pozn. č. 175, str. 6, 29, 88, 91–93, 109, 139, 148.

¹⁷⁸ Která byla nepřetržitým tokem plánovacích informací (šlo o podklady, ukazatele, koeficienty, závislosti, bilanční návrhy a řešení, příkazy, limity, doporučení, návody, pokyny a. j. – Chorváth, J., Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 162, str. 316.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 188 a 190.

¹⁸⁰ V pochybnostech bylo třeba akty vykládat dle zásady: „*maximální operativní samostatnosti podniků ve zbožně-peněžních vztazích při zachování jednotných ekonomických podmínek [...] socialistických organizací, přičemž jsou současně reflektovány úkoly státního plánu*“ (Tamtéž, str. 190).

¹⁸¹ Což autoři příznačně doložili neverifikovatelným odkazem na V. I. Lenina (Hajn, P., Bejček, J., Marek, K. *Hospodářské právo I.*, 1986, str. 15).

¹⁸² Chorváth, J., Suchoža, J., cit. výše, pozn. č. 162, str. 13.

¹⁸³ Hajn, P., Bejček, J., Marek, K., cit. výše, pozn. č. 181, str. 16.

¹⁸⁴ Šakarjan, M. C. a kol. *Arbitraž v SSSR, Juridičeskaja literatura: Moskva*, 1981, str. 5–7.

¹⁸⁵ Mezi celkem a částí, mezi rozvojem výroby a rostoucími potřebami mezi nabídkou a poptávkou či požadavky na kvalitu a kvalitou. Srov. např. Arojo, Ž. *Ekonomické protirečenia v socializme*, Pravda, Bratislava 1988.

3.2.4 Vlastnictví, majetek, osobní vlastnictví a svoboda

„Je nemožné oddělit ekonomické aspekty od politických aspektů organizace společnosti. Jde o otevřený protiklad, pokud odmítneme jakýkoli druh mocenské autority na poli politickém, ale připustíme nezbytnost takové moci na poli ekonomickém.“¹⁸⁶

V marxismu kořenicí koncepce forem a typů vlastnictví byla fenoménem dříve v právu nevídaným, a proto byla terčem intenzivního zájmu právních vědců zemí, které podobně neexperimentovaly.¹⁸⁷ V třídění majetkových práv panovaly mezi socialistickými zeměmi rozdíly.¹⁸⁸ Obecnou koncepcí bylo socialistické vlastnictví (státní a družstevní) na straně jedné a osobní vlastnictví (nezaměňovat se soukromým) na straně druhé. Socialistické společenské vlastnictví nebylo výlučné a tvořilo jednotný fond.¹⁸⁹ Stát zaručoval jen dědění osobního vlastnictví a garantoval jen osobní vlastnictví nabyté prací.¹⁹⁰ Motivy byly ideologické, ale velmi souzřely se zájmy moci.

Slovo trh odkazuje k trhové smlouvě. Smlouva a obchod jsou základy kapitalismu. Proto je logické, že odstranění kapitalismu se nemohlo obejít bez odstranění trhu, smlouvy a soukromého vlastnictví. V socialismu stát „plní funkci vlastníka a správce majetku ve společenském, všelidovém vlastnictví“.¹⁹¹ Marxův vědecký komunismus, budující společnost bez vlastnictví byl výrazným pokusem o vytvoření systému politické ekonomie bez instituce vlastnictví. Tento proud vedl k oddělení práva a ekonomie, resp. k budování ekonomických teorií abstrahujících od vlastnictví.¹⁹² Marxismus odstranil trh a užíval totální cenovou regulaci, čímž se zbavil mechanismu distribuce statků,¹⁹³ ztratil důležitou produkovanou informaci o vzácnosti a vytvořil ekonomiku nedostatku.

Sociolog kultury Ernst Gellner odůvodnil souvislost majetkových rošád se svobodou těmito slovy: „*Tvrzení, že marxistická eliminace společenských základů pluralismu [autonomní majetková sféra] vede k totalitě, je nyní triviální a nesporné – důkaz opatřil čas.*“ V podmínkách organizované a průmyslové modernity

¹⁸⁶ Kelsen, H. *Communist Theory of Law*, Stevens & Sons Ltd., London, 1955. Repr. Littleton, CO: Fred B. Rothman & Co., 1988, str. 49.

¹⁸⁷ Srov. kapitulu „Socialistic countries“, kterou V. Knapp přispěl do publikace: *Structural Variations in Property law in IECL*, Vol. VI, Chapter 2, Part III. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1975, str. 35–67.

¹⁸⁸ Zejména u některých asijských zemí a Jugoslávie. srov. tamtéž, str. 43 a 46.

¹⁸⁹ Stuna, J. *Hospodářské právo*. Orbis: Praha, 1966, str. 121, a tamtéž citát Oty Šika na str. 164.

¹⁹⁰ Článek 10 Ústavy ČSSR.

¹⁹¹ Kučera, E., in Kol. *K historickým a recentním typům státu a práva. Ústav státní správy*: Praha, 1989, str. 100.

¹⁹² Šíma, J. *Ekonomie a právo*. Oeconomica: Praha 2004, str. 15.

¹⁹³ Úkoly, jež elegantně a efektivně plní trh (Heyne, P. *Ekonomický styl myšlení*, VŠE: Praha 1991, str. 79) „řešily“ výzkumné ústavy, zabývající se tím, proč se hromadí nepotřebné zboží a proč potřebné zboží chybí. Srov. rozhovor s vedoucí oddělení Výzkumného ústavu obchodu Vlastou Štěpovou v časopise *Signál*, 1988, č. 17.

„nemohl existovat žádný úplný totalitní systém, aniž by zcela ovládl hospodářství“, neboť tolerance autonomních hospodářství vytváří občanskou společnost.¹⁹⁴ Nemožnost teaurace výhod byla podle Iva Možného důvodem, proč si pád komunismu přáli i komunističtí funkcionáři.¹⁹⁵ Pozornosti by nemělo uniknout, že péče o hospodářský systém byla v doktríně státního práva spojena i s ústavními základy zahraniční politiky ČSSR. Stát, který oficiálně popíral důležitost majetkové báze pro uchování autonomie občanů¹⁹⁶ rozuměl jejímu významu pro uchování své vlastní autonomie.¹⁹⁷

3.3 Podle plánu

„Anarchie ve výrobě je nahrazena plánovitou, uvědomělou organizací ... Okruh životních podmínek, který až dosud lidi ovládal, se teď dostává pod vládu a kontrolu lidí, kteří se poprvé stávají uvědomělými, skutečnými pány přírody.“¹⁹⁸

3.3.1 Sympatie k plánování

V Československu měly úvahy o racionálním plánování a usměrňování hospodářství bohatou předválečnou tradici, která ale počítala se zachováním soukromého kapitálu.¹⁹⁹ „Socialistický řád nemůže být zaveden rozkazy a zákazy.“²⁰⁰ Marxismus nebyl základem hospodářsko-plánovacího diskursu a neměl ani

¹⁹⁴ Gellner, E. Podmínky svobody. CDK: Brno 1997, str. 126–127.

¹⁹⁵ Srov. Možný, I. Proč tak snadno, Slon: Praha, 1991.

¹⁹⁶ V zájmu moci však stát zřídkakdy váhal užít metodu zbavení majetku pro vytvoření závislosti na státu.

¹⁹⁷ Srov. též: „Hospodářský život v SSSR je určován a řízen státním národohospodářským plánem za účelem rozmnožení společenského bohatství, ustavičného zvyšování hmotné a kulturní úrovně pracujícího lidu, upevnění nezávislosti SSSR a zesílení jeho schopnosti k obraně, pravi se v čl. 11 Stalinské ústavy.“ Studěnikin, S. S., Vlasov, V. A., Jevtichijev, I. I., Sovětské administrativní právo, Praha: Orbis 1952 (rus. 1950), str. 76.

¹⁹⁸ Marx a Engels, Spisy, svazek 19, str. 246. Cit dle Lukeš, Z., a kol. Československé správní právo. Praha: Panorama, 1981, str. 28.

¹⁹⁹ Srov. např. Munk, F. Ty a národní hospodářství, Jednotný svaz soukromých zaměstnanců v ČSR, Praha 1937, str. 11, 76, 79. I za války vydaný spisek O nové hospodářské myšlení B. Vaněčka (Nakl. V. Petr: Praha, 1941, str. 16, 18, 29, 39 a 41) počítal s velmi postupným nástupem plánovitého řízení, vycházel z nemarxistických tržně skeptických teorií; autarkii odmítal. Naopak kalkuloval se zapojením do světové ekonomiky. Solidarismus nesmí podlomit věcnou únosnost sféry soukromé iniciativy, napsal K. Engliš (Národní hospodářství, Praha, Orbis, 1946, str. 175). Tuto tezi obsahovaly i předválečné verze Englišových knih a knih jeho žáků (V. Výbrál).

²⁰⁰ Opatrný levicový postoj ke komunismu srov. in Němec, J. Zásluha a odplata, vl. nákl.: Brno, 1934, str. 47. O tom, jak direktivní ekonomika založená na plánu omezuje svobodu, psal již za II. světové války Friedrich A. von Hayek v knize Cesta do otroctví (poprvé anglicky 1944). Barrister & Principal: Brno, 2008, str. 75–84. Kniha vyšla poprvé u nás v češtině v roce 1989.

monopol na radikální kritiku kapitalismu.²⁰¹ Domácí národohospodářská elita nesnesla srovnání se zaostalou sovětskou hospodářskou vědou. Nicméně Sovětský direktivní systém byl novinkou a svou úspěšnost prokázal jako modernizační strategie Ruska, které bylo při startu komunismu oproti Československu silně zaostalé. Poválečné úspěchy státního plánování pravděpodobně čerpaly sílu ze specifické obdoby *výhody zaostalosti*: plánovač mohl „obkreslovat“ z krajiny vzniklé induktivní empirickou cestou, metodou pokus-omyl, a protože měl před očima spontánním vývojem nalezené řešení, nenesl náklady omylů.

Velká část obyvatel, ale i tvůrců hospodářské politiky žila představou o všemocné roli hospodářského plánování, zejména dlouhodobého. Z této iluze se léčili jen pomalu.²⁰²

3.3.2 Sovětský plánovací vzor a vylepšování plánování

*„Plánování a řízení dostoupilo v roce 1951 do stadia, kdy prakticky veškerá produkce byla bilancována a rozdělována úředně. ... Podnikatelská iniciativa a finanční samostatnost závodů byly potlačeny, tlak trhu a spotřebitele vyloučen.“*²⁰³

Plánované hospodářství se brzy dostalo do potíží. Jako hlavní příčinu ekonomických obtíží spatřovali vedoucí funkcionáři neúčinný způsob řízení, nikoli nereálné cíle. Východiskem mělo být uplatnění sovětského modelu řízení a plánování.²⁰⁴ Byl hlad po informacích o sovětských plánovacích metodách a očekávání živená propagandou byla velká. Byly vydány sovětské publikace, jejichž obsah byl někdy banální a někdy až komický, neboť jako pokrok dosažený plánováním prezentoval samozřejmosti a metody nepřekračovaly prosté výkaznictví a účetnictví.²⁰⁵ Plánování vyžadovalo zpětnou vazbu, jinak byl Leninovými slovy *byrokratickou utopií*. Pozornost se proto soustředila na dohled a statistiku.

²⁰¹ Srov. např. data českých překladů: Belloc, H. Otročský stát. Jan Laicher: Praha, 1921, nebo Tawney, R. H. Vydělkářská společnost. Jan Laicher: Praha, 1926, a mnohých dalších. Před i poválečná politická ekonomie pregnantně popsala slabiny Marxovy ekonomické teorie: neživotný systém objektivní hodnoty (např. Engliš, K. Národní hospodářství. Orbis: Praha, 1946, str. 173). To byl hluboký vroubek. Překvapí někoho poválečná denunce tohoto velikána, nebo odmítnutí jeho rad k sovětskému Košickému vládnímu programu?

²⁰² Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 93 a 109.

²⁰³ Tamtéž, str. 126.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 126. V letech 1945–48 nemělo plánování sovětský charakter (Myant, M. The Czechoslovak Economy 1948–1988. Cambridge University Press: Cambridge 1989, str. 6).

²⁰⁵ Srov. např. Pisarev, I. Soustava evidence a statistiky národního hospodářství SSSR. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ: Praha, 1952, či Michajlov, A. I. Úspěchy sovětské techniky. Svět sovětů: Praha, 1950, str. 8, 9, 11, 24, 32, 36, nebo Sorokin, G. Organizace socialistického plánování národního hospodářství, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ: Praha, 1952, str. 3, 5, 8, 13 nebo Československo – země dovršující výstavbu socialismu. Odd. agitace a propagandy ÚV ČSM, Mladá fronta: Praha, 1958, str. 15–73.

Mechanická transplantace sovětského systému plánování byla typická pro celou východní Evropu, vyjma Jugoslávie.²⁰⁶ Konkrétnějších doporučení nebylo, a tento nedostatek byl vyplňován ideologickými proklamacemi a přáními,²⁰⁷ s důrazem na disciplínu, evidenci a omezení možnosti pracujících posuzovat návrhy plánu. Plánovací techniky byly terčem kritických analýz po celou dobu trvání režimu. Snad o žádném jiném tématu nevycházelo tolik publikací. Což se týkalo přirozeně i perestrojky.²⁰⁸ Administrativní centrální metody však zůstávaly stejné.²⁰⁹ Všechny reformy měly debyrokratizační akcent a hledaly cesty k autonomii podniků.²¹⁰ Plán ale opuštěn nikdy nebyl.²¹¹

3.3.3 *Srážka ekonomické utopie s realitou: vnější trhy*

Literatura i předpisy hospodářského práva byly prodchnuty étosem plánovité užitečné mírové spolupráce a vzájemné pomoci. Nic takového se však nepodařilo uskutečnit a Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) sdružující ekonomiky sovětského bloku nikdy nefungovala,²¹² ačkoli ekonomickou integraci socialistických zemí označovali teoretici za zákonitost společenského rozvoje socialismu.²¹³ Nástroje a metody spolupráce měly být právní (úsilí o právní unifikaci bylo neúspěšné), základ RVHP byl mocenský.²¹⁴ V RVHP namísto dělby

²⁰⁶ Teichová, A. *The Czechoslovak Economy 1918–1980*, Routledge: London 1988, str. 135.

²⁰⁷ Srov. usnesení vlády „*O zavedení a o politickém a organizačním zabezpečení nové metody sestavování státního plánu rozvoje NH ČSR.*“ (Orbis: Praha, 1952, str. 3, 13, 20, 23). Nesystematické řazení zcela konkrétních pokynů: „*Nechť není jediného JZD bez slepičí farmy. Je nutné zlepšit práci státních lánů k zabezpečení JZD kuřaty.*“ a apely na snížení nákladů prozrazují typy a vážnost obtíží, jimž musela ekonomika čelit (str. 27, 31).

²⁰⁸ Srov. např. Juň, O. M. *Intenzifikace ekonomiky: teorie a praxe plánování*. Svoboda: Praha 1989, str. 225 a 382, který i na sklonku socialismu věří v možnost plánování osobní spotřeby a vzhlízel ke kybernetice. Takových schopností však matematické modelování do dneš nedosáhlo.

²⁰⁹ Srov. např. Mošna, Z. *Teorie řízení socialistického hospodářství*. VŠE, SPN: Praha, 1987.

²¹⁰ Teichová o reformě 1964–1968 píše na str. 151, *The Czechoslovak Economy 1918–1980*. Routledge: London 1988.

²¹¹ Šik, O. *Zákon plánovitého proporcionálního rozvoje národního hospodářství*, Vydavatelství ÚV KSČ Rudé právo: Praha, 1955, str. 21, 45, 47 a 72–77.

²¹² Zde jako obvykle nebyl daleko od pravdy lidový humor vysvětlující slogan RVHP jako „*Radujeme se Veselíme se, H...o [třetí Vaculíkův zápor] máme. Podělme se!*“.

²¹³ Usenko, E. T., a kol. *Sověť ekonomickéj vzájomopomoči*. Nauka: Moskva, 1975, str. 9. 105 a 329. Poukazy na otevřenost RVHP dalším evropským zemím působí v kontextu katastrofální nevykonnosti socialistických ekonomik tragikomicky. Výzvy k připojení prý byly oslyšeny z politických důvodů (studená válka a vliv USA). Vyslovil-li by demokratický politik takový nápad, jistě by válka nastala (občanská). Levicově-pacifistické teorie konvergence byly „nevědecké a třídně služebné“ – Masopust, Z. *Několik poznámek ke kritice buržoazní teorie konvergence*. In: *Úloha socialistického státu a práva. Ústav státu a práva ČSAV: Praha, 1975, str. 321–326.*

²¹⁴ Středoevropským ekonomikám nakonec aspoň nabízel suroviny pod světovými cenami. RVHP nemohla přežít, když sověti koncem 80. let uvolnili sevření a přišli s požadavkem placení za ropu ve světových cenách.

práce a integrace dominovaly tendence autarkní (uzavřená soběstačnost) a kooperace byla omezená.²¹⁵ RVHP byla nástrojem řízení ekonomik zemí bloku v zájmu Moskvy.²¹⁶ Československo jako jediná průmyslová země se dostala do svazku s méně vyvinutými industrializujícími se ekonomikami²¹⁷ a ztratilo místo v mezinárodní dělbě práce a vyřadilo se ze svazku ekonomik, které se vyvíjely směrem k moderní průmyslové společnosti. Izolace odstranila konkurenční tlaky a znemožnila přebírat inovace.

Snad žádná jiná oblast nedává přesvědčivější doklad nekompatibility obou hospodářských systémů jako oblast zahraničního obchodu, kde byly státní hospodářské subjekty nuceny vstupovat do skutečně rovnocenných vztahů: nemohly druhé straně nic nařizovat. Stát tuto oblast upravil speciálními právními předpisy, jimiž byly např. zákon o akciových společnostech (243/1949 Sb.) či zákoník mezinárodního obchodu (101/1963 Sb.), který musel nutně předcházet vydání hospodářského zákoníku. Oba zákony byly zrušeny až po převratu v roce 1989. S trochou nadšázky lze říci, že v zákoníku mezinárodního obchodu nalezneme vše, co chybí hospodářskému zákoníku (tomuto organizačnímu řádu podniku zvaného ČSSR) k jeho využitelnosti v alespoň trochu normálních obchodních vztazích.

3.3.4 Neefektivita a metody jejího překonávání: změna není změnou

„Při direktivních formách řízení je třeba uplatňovat rozsáhlou kontrolu a vytvářet tomu odpovídající aparát. Při ... nepřímých formách řízení je rozsah kontroly omezen, což umožňuje prohloubit kontrolu vybraných hospodářských procesů.“²¹⁸

Reformní dilemata lapidárně shrnuje úvodní citát vyjadřující koncepční napětí provázející hospodářské právo od jeho vzniku po neslavný konec. Podobné brožurky nám řeknou o podstatě věci více, než sáhodlouhá pojednání. Viditelný je jak důraz na kontrolu, tak pojetí hospodářství jako *mechanismu*. Hospodářství však není souborem deterministických vztahů. Náhodné procesy a spletité vztahy v něm hrají tak výraznou roli, že nemá smysl užívat jazyk mechanistických modelů. Komunistická moc však v jiném rámci operovat neuměla.

Tuhý centralismus byl příčinou nevykonnosti socialistických ekonomik.²¹⁹ Decentralizace a odpovědnost (tzv. ekonomický stimul), stejně jako mzdová diferenciacie byly nástrojem efektivnosti.²²⁰ V diskusích o hospodářském právu

²¹⁵ Teichová, cit. výše, pozn. č. 206, str. 136.

²¹⁶ Stalin jí přisuzoval výlučně mocensko-politickou roli: izolovat USA v Evropě a bojovat proti kapitalistickému režimu. (Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 95–99, 101, 105, 128–129). Většinu míst v aparátu RVHP obsadili sovětsí občané; na SSSR se většina rozhodnutí RVHP nevztahovala.

²¹⁷ V roce 1950 nám SSSR určil roli strojírenské velmoci, orientované na těžký průmysl, což Sověti brali jako udělení pocty. Srov. Kaplan, tamtéž, str. 21.

²¹⁸ Pospíchal, S. Hospodářský mechanismus. Krajský pedagogický ústav: Brno, 1989, str. 7.

²¹⁹ Gellner, E., Podmínky svobody. CDK: Brno, 1997, str. 79.

²²⁰ Laptěv, cit. výše, pozn. č. 153, str. 172. Analýza státní mzdové komise dospěla (1953)

dominoval étos efektivnosti.²²¹ Právní prostředky byly viděny jako nástroje efektivnosti.²²² „Přestavbová“ doporučení v této oblasti zněla jednoduše: upevnění autority zákona a omezení podzákonných aktů.²²³

Hospodářství hynulo na nedostatek iniciativy a přirozených pobídek k inovacím, ale v režimu, kde stav ekonomiky byl důvodem k popravě a každá odvažnější myšlenka mohla být označena za revizionistickou,²²⁴ byla oslabena chuť předkládat iniciativní návrhy na zlepšení. Reformy vždy narazily na ideologické a politické bariéry.²²⁵ Při neměnnosti systému vedla cesta ke změně přes změnu člověka a jeho myšlení²²⁶ apely na „*sebekritický vztah k plnění úkolů, komunistickou skromnost, čestnost a obětavost, pozorný a citlivý vztah k lidem, upřednostňování zájmů strany, zájmů socialistické společnosti před osobními zájmy.*“²²⁷

Plánování nebylo efektivní a brzdilo nabídku, ale tržní medicína mířila proti srdci systému, pro nějž byla ekonomická autonomie cizorodá. Ani tzv. přestavba poloviny 80. let XX. století nebyla ústupem od centrálně řízené ekonomiky,²²⁸ byť spoléhala na právní nástroje a diferenciaci mocenských a vlastnických funkcí.²²⁹ Reformní záměr se navíc musel halit do frází a odkazů na klasiky (podobnou metodu užívá *šaría*) a oficiální stranické dokumenty všech zemí bloku. Tato iluze, že změna vlastně změnou není byla nezbytná.²³⁰ V prostředí všudypřítomné-

k závěru, že nivelizace je příčinou neúčinnosti mzdových soustav (Kaplan, cit. výše, pozn. č. 216, str. 135).

²²¹ Srov. např. Hajn, P. Efektivnost hospodářského práva. UJEP v Brně: Brno, 1980, nebo Kol. Hospodářské právo a zvyšování jeho účinnosti při řízení národního hospodářství. Dům techniky ČSVTS: Praha, 1985.

²²² Laptěv, cit. výše, pozn. č. 153, str. 380.

²²³ Poučenější právníci znali úskalí role všemocného práva. Tezi řízení společnosti pomocí práva držely více tituly než argumenty. Knapp, V. a kol. Obecné právní formy řízení NH, Academia: Praha, 1989, str. 7, 37, 42.

²²⁴ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 216, str. 112 a 128. Myant, The Czechoslovak Economy 1948–1988. The battle for economic reform. Cambridge Univ. Press: Cambridge, 1989, str. 25, 50 a 55.

²²⁵ Srov. např. Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968. SPN: Praha, 1991–1993, 3. díl, str. 113 a 116–117. „*Revizionistickým útokem na socialistické plánování*“ prý byla reforma 60. let, přestože počítala s plánem a socialistickým charakterem vlastnictví (Matoušek, cit. výše, pozn. č. 70, str. 366).

²²⁶ Ulybin, K. Nové ekonomické myslenie. Pravda: Bratislava, 1988, str. 37 a 179. A. Comte uvažoval podobně.

²²⁷ Tůma, L. a kol., Uplatňování vedoucí úlohy KSČ v národním hospodářství, Vysoká škola politická ÚV KSČ: Praha, 1988, str. 108 a 136.

²²⁸ Přestavba hospodářského mechanismu v ČSSR. Svoboda: Praha 1988, str. 8, 38, 44, 66, a 68–74.

²²⁹ Ovečková, O. Právo a přestavba hospodářského mechanismu, Veda: Bratislava, 1988, str. 99, 105, 114 a 147.

²³⁰ Srov. tuto metodu in Rogačev, C. V. a kol. Samoupravenije i uskorenije socialno-ekonomičeskogo razvitija SSSR. Ekonomika: Moskva, 1987, str. 80–100 a 222–269. Díky za starou dobrou dialektiku. Abalkin, L. I. Dialektika socialistickej ekonomiky (1981). Pravda: Bratislava 1984.

ho adorování kolektivu a celku byl centralizační princip jediného odpovědného vedoucího cestou k efektivitě. Kolektivismus stál na své anticipaci. „Je všeobecně znám význam jedince: Jen z jedince vychází nové myšlenky a podněty v kultuře, civilizaci i politice, jen jedinec tvoří skutečně nové hodnoty a poznatky.“²³¹

3.4 Dysfunkce plánování

„Státní správa, která by dokázala stlačovat v určitém oboru po několik generací buď mzdy za práci nebo zisky z kapitálu, musela by být stejně krutá jako státní správa Hindustánu nebo starověkého Egypta.“²³²

3.4.1 Kde jsou informace, není pravomoc a naopak

Centrálně plánovaná a řízená ekonomika se potýkala s problémy, které lze identifikovat u všech byrokratických forem správy. Potýkala se s typickým problémem byrokratické hierarchie: směrem zdola nahoru vzrůstá rozhodovací moc, směrem shora dolů vzrůstá informovanost – důsledkem je, že tam, kde jsou informace, chybí rozhodovací pravomoc, a tam, kde jsou rozhodovací pravomoci, chybí nedefinované a adekvátní informace umožňující správné užití pravomocí.²³³

Dysfunkce mají eliminovat nová pravidla, s důrazem na donucení,²³⁴ které vylučuje ztotožnění se cíli. Vše vede k přemístění cíle od plnění cílů organizace k dodržování pravidel a k vyhnutí se odpovědnosti (mezi pravidly si lze vybrat). Odstranění diskrepance mezi informačním a mocenským potenciálem lze čelit decentralizací, což zase odporuje upořádání společnosti (stejná překážka brání využívání hmotné zainteresovanosti).

3.4.2 Každodennost je strategicky nezajímavá oblast

„Všechno národní hospodářství v Československé republice nechť slouží lidu. V tomto veřejném zájmu řídí stát veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem.“ [Základní článek č. XII. odst. 2 Ústavy 9. května]

Plánováno bylo vše: ceny, rozpočtování, úvěry, zásobování, ale i vědeckotechnický pokrok, jakost zboží a služeb nebo odbyt.²³⁵ Plánovací prioritou byla

²³¹ Neubauer, Z. Státověda a teorie politiky. Slon: Praha, 2006, str. 262.

²³² Smith, A. Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, I., Státní nakladatelství politické literatury: Praha, 1958, str. 81. O pozorování opřená intuice se v reálném socialismu bohužel potvrdila.

²³³ Srov. např. Keller, J., Sociologie byrokracie a organizace. Slon: Praha, 2007, st. 57, 59 a 81.

²³⁴ Sověti sáhli k uplatňování sankcí „které by kapitalistického zaměstnavatele ani nenapadlo, i kdyby měl tu moc.“ Schumpeter, J. A. Kapitalismus, socialismus a demokracie. CDK: Brno, 2004, str. 236.

²³⁵ Laptěv, cit. výše, pozn. č. 153, str. 234, 267, 285, 320, 337.

vojensko-průmyslová odvětví a těžkém průmyslu,²³⁶ soběstačnost a „zabraňování disproporcím“²³⁷ – plán musel odstraňovat potíže, jež tvořil.²³⁸ Ústřední pozornost při organizaci hospodářství byla věnována strategickým zájmům a makroúdadům. Brzy po zavedení sovětského plánování ekonomika ztrácela schopnost plnit společenské poslání: vyrábělo se stále více, ale společnost chudla. Na nevykonnosti se výrazně podílelo strnulé byrokratické řízení a plánování. Snad nikde nebyly neúspěchy plánování lépe viditelné, než v oblasti „plánování osobní spotřeby“²³⁹, což vyvolávalo politické obtíže.²⁴⁰ Otázkám každodennosti se věnovaly národní výbory²⁴¹, které v prostředí centrálního řízení (které však probíhalo mimo ně) řešily „zbytkové“ mikroekonomické problémy (např. nedostatek bytů) svépomocnou aktivitou. Jak lépe doložit neživotnost příkazové ekonomiky?²⁴²

3.4.3 Propaganda jako ekonomické aktívum

„V plánovité součinnosti s jinými prolamuje dělník hranice a rozvíjí své druhové schopnosti“²⁴³

Pro řešení ekonomických obtíží (a vyplývající nespokojenosti) byla nasazena propaganda.²⁴⁴ Jde o nástroj, který demokratický politik nikdy (snad kromě

²³⁶ Reorientace hospodářství byla prudká (Stevens, J. N. *Czechoslovakia at the crossroads*. Columbia Univ. Press: New York, 1985, str. 2–25, či Komárek, V. *Struktura čs. Ekonomiky*. Academia: Praha, 1985, str. 42).

²³⁷ Těžký průmysl táhl ekonomiku dolů i v 80. letech XX. stol. (Teichová, cit. výše, pozn. č. 206, str. 162).

²³⁸ Výdaje na armádu (a rostoucí ztráty ze zmetků) a nadnormativní zásoby nepřinášely na trh nic, naopak zboží odčerpávaly (v letech 1951–53) – Kaplan, K. *Československo v letech 1945–1968*. SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 109.

²³⁹ O kvadratuře kruhu plánování osobní spotřeby se můžeme přesvědčit v mnoha a mnoha dobových publikacích – např. in Jalovec, Z. *Perspektivy uspokojování osobních hmotných potřeb v Evropských zemích RVHP*. ÚVTEI: Praha, 1987. Od spotřeby potravin přes odívání až po vybavenost domácností – vše muselo být plánováno a tedy i odhadováno, prognózováno a vyhodnocováno v nejméně ročních horizontech. Plánování pracuje typicky s kvantitativními ukazateli, apely na kvalitu jako klíč k uspokojení potřeb zbyly až na závěr.

²⁴⁰ Jeden sprejer trefně vyjádřil neschopnost *nového ekonomického myšlení* zajistit dostatek zboží (konkrétně toaletního papíru). Na obchodní dům Prior Brno napsal verš: „*Přestavba má zádrhel, není papír na ...*“

²⁴¹ Nováková, Š. *Národní výbory a jejich hospodářství*, Svazácká knihovna: Mladá fronta: Praha, 1987. Národní výbory byly přetvořené po roce 1948 po vzoru *sovětů* v mix správního, samosprávního a částečně i soudního.

²⁴² Např. cestou socialistického soutěžení, či komunálně svépomocných „Akcí Z“. Tamtéž, str. 9, 16, 95 a 97. I dnes stojí popírání impotence komunismu na kvantitativnosti, makroúdadích a vše materialisticky redukuje (kupř. industrializace Slovenska, nebo ztotožněním kultury s výdaji na opravu divadel). Srov. Kolektiv, *Pravda o minulosti a současnosti*. Nakladatelství Futura: Praha 2004, str. 7, 9 a 13–17.

²⁴³ Marx, K. *Kapitál*, díl I. Svoboda: Praha, 1978, str. 328 a 741.

války) nemůže naplno užít. Klíčem byl apel na povinnost, který v duchu doublethinku doprovázel každou zmínku o právech: „*Není možné, aby i v našem zřízení si dělal každý co chce.*“²⁴⁵ Knihy argumentovaly pomocí procentních makroúdajů, které jsou synonymem číselného kouzelnictví.²⁴⁶

Propaganda pomáhala i jinak. Vedlejším produktem plánování byla záměna občana za zaměstnance.²⁴⁷ Systém potřeboval poddajné zaměstnance; úpornější sledování vlastních představ o životě nebylo žádoucí, nebylo-li v souladu s Plánem. A tak vysokoškoláci dostávali po absolutoriu tzv. umístěnky, tedy „nabídky“ práce, které v podstatě museli přijmout.

Zaměstnanci logicky sledovali svůj zájem, a tak opouštěli zaměstnání, pokud jim nevyhovovalo. S takovým čilým pohybem těžkopádné plánovací pero nepočítalo. A potíže narůstaly. Proto režim brojil proti tzv. *fluktuantům*, lidem měnícím zaměstnání. Tato ideologie, která měla usnadnit mocenskou manipulaci pohybující s lidmi jako s figurkami, přetrvává dodnes a může být jedním z případů *socializační pasti* provázející společnosti po radikální změně.²⁴⁸ akteři se implicitně řídí pravidly, které si osvojili za jiných podmínek. Co je však cestou úspěchu v jednom systému, to v jiném škodí. V tržní společnost je pravidelná obměna míst zcela běžná a je často jedinou cestou ke zlepšení ohodnocení.²⁴⁹

3.4.3 Ideální typ byrokracie versus sovětská verze

Komunistická strana zredukovala stát na nástroj prosazování své víry. Karel Marx nepochopil roli byrokracie v moderním státě.²⁵⁰ Hospodářský život byl řízen neúměrným množstvím administrativních aktů. Realizace plánu byla založena na přesném dodržování příkazů a zákazů, bez zainteresovanosti (hmotné či morální) prováděcích subjektů. I tehdejší teorie postřehla, že množství administrativních aktů paradoxně vytváří předpoklady pro „voluntarismus“ a „subjektivismus“

²⁴⁴ Ekonomika byla militarizována a rychle rostoucí potřeby armády škrtily jiná odvětví neplnící úkoly. Těžké strojírenství bylo všelékem na hospodářské obtíže. (Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 103, 105, 108 a 128).

²⁴⁵ Československo – země dovršující výstavbu socialismu. Odd. agitace a propagandy ÚV ČSM, Mladá fronta: Praha, 1958, str. 6, 12 a 15.

²⁴⁶ Hospodářské řízení mělo výrazné politické akcenty již v poválečném třiletí, při experimentu s tzv. podnikovou demokracií, která navazovala na znárodnování a jejímiž částmi byl článek státní (plán a řízení za účasti exekutivy ale i legislativy), článek hospodářské samosprávy (korporativismus) a podniková demokracie.

²⁴⁷ Kabele, J. Z kapitalismu do socialismu a zase zpět. Karolinum: Praha 2005, str. 115.

²⁴⁸ Do podobné pasti spadli někteří političtí vězňové padesátých let, kterým byly v mládí vštípeny hodnoty, jejichž sledování bylo po převratu zhoubné [srov. Baňouch, H. Spravedlnost a političtí vězňové padesátých let (diplomová práce), FSS MU: Brno, 2001].

²⁴⁹ Stejně manipulativní pojetí přetrvává např. v učňovském školství, kam chtějí průmyslníci směřovat mladé lidi jinými nástroji, než jsou ekonomické incentivy, přičemž je jasné, že sami by své děti do takové pozice nepustili.

²⁵⁰ Václav Bělohradský v deníku Právo dne 12. března 1998.

nijak neomezené právními normami.²⁵¹ Dogma o nezbytnosti neomezování prostoru k administrativním zásahům bylo nicméně neotřesitelné.²⁵²

Sovětské plánování až mysticky věřilo ve ctnosti centrální organizace.²⁵³ Vlastnictví „všeho lidu“ potřebovalo zprostředkovatele²⁵⁴, jímž byly státní orgány a jejich personál. Rychlé ovládnutí mocenského a řídicího aparátu bylo pro komunistické funkcionáře základní podmínkou mocenského monopolu, a věrnost měla přednost před vzděláním a schopnostmi.²⁵⁵ Neustálá kritika rozbujeleho byrokratismu, jehož příčiny byly připisovány přírůstku úředníků, stála u zrodu akcí o *převodu* veřejných zaměstnanců do výroby. Nárůst nebyl zastaven, neboť spočíval v systému řízení a vládnutí.

3.4.5 Plán: zákon procházející častou změnou

„Nereálné úkoly plodily nereálná nařízení, málo účinná, zesilovaly byrokratizaci, těžkopádnost řízení, násobily obtíže, ztráty a chaos. Sovětský model řízení takovému vývoji nezabránil, ale podporoval jej.“²⁵⁶

Povyšení plánu na zákon, ke kterému došlo díky úsilí komunistů 25. 10. 1946,²⁵⁷ mj. v důsledku legitimizovalo praxi obcházení zákona, protože plány nemohly být reálné. Pětileté plány se neustále měnily, fakticky nebyly, neboť hospodářství se řídilo ročními plány, jimiž centrum zajišťovalo denní chod ekonomiky, udržovalo její disproporce v přijatelných mezích, aby nevyústily v hospodářský rozvrat. Forma zákona plánu nezaručila potřebnou rigiditu. Již první plán-zákon byl změněn již po roce vládním nařízením.²⁵⁸ I proto musela být do plánů vložena tato gumová ustanovení.²⁵⁹ Uzákonění plánu nicméně umožnilo

²⁵¹ Ovečková, O. Pomer plánu a hospodářské zmluvy. Veda: Bratislava 1976, str. 14.

²⁵² Čapek, K. Úloha práva v řízení národního hospodářství, Bulletin čs. práva, 1973, č. 1–2, Praha, str. 33 – cit. dle tamtéž, str. 15.

²⁵³ Aron, R. Historie XX. Století. Academia: Praha, 1999 str. 131.

²⁵⁴ O zprostředkování vlastnictví mluvil O. Šik (cit. Stuna, S. Hospodářské právo, Orbis: Praha, 1966 str. 121). Po čistkách a procesech v letech 1951–52 byli tvůrci a vykonavatelé ekonomické politiky vystřídáni generací funkcionářů ochotných bez protestů respektovat zájmy a požadavky SSSR (Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 128). K jednotnému fondu srov. Stuna, S. tamtéž, str. 164.

²⁵⁵ Po únoru 1948 nastoupilo 200 000 dělníků do mocenských a řídicích struktur. Kaplan, tamtéž, str. 53–54.

²⁵⁶ Tamtéž, str. 127; apel k vylepšení řízení se opakoval (Kaplan, 3. díl, str. 21).

²⁵⁷ Kaplan, K, tamtéž, 1. díl, str. 66 a 67 a Kaplan 3. díl, str. 112.

²⁵⁸ Zákon č. 192/1946 Sb. a nařízení vlády č. 131/1947 Sb.

²⁵⁹ „[...] budou-li to vyžadovat jiné závažné důvody, může vláda nově upravit úkoly stanovené zákonem o státním plánu.“ § 13 zákona č. 12/1955 Sb., o státním plánu rozvoje NH republiky Československé na rok 1955. „Státní rozpočty československé federace a státní rozpočty republik jsou v zásadě vyrovnané.“ zákon č. 122/1981 Sb. o státním plánu rozvoje národního hospodářství ČSSR na léta 1981–1985 (zákon o 7. pětiletém plánu). Místo zvýšení životní úrovně obyvatel plán šibalsky zavazoval jen k upevnění – § 12 odst. a) zákona č. 122/1981 Sb.

zmocnit vládu „ve jménu Plánu“ k rozsáhlé podzákonné normotvorbě umožňující i výjimky z plánu.²⁶⁰

Právo se potýkalo s nadprodukcí právních předpisů, jejichž redukci, zpřehlednění a stabilizaci doporučovaly i stranické dokumenty. Racionalizaci měly napomoci nová legislativní pravidla vlády ČSSR přijatá 5. 12. 1985.²⁶¹ (Nezažíváte *dejá vu?*) Plán byl typem zákona, o němž všichni vědí, že jej nelze dodržet a jehož obcházení je národní zábavou.

3.4.6 Silní bezmocní hráči

V systému plánování je jednotka vyrobená snadno zaměnitelná s jednotkou papírovou. Proto se velmi brzy (1953) objevily jasné tendence k nadsazování a překrucování zpráv o dosažených výsledcích.²⁶² L. Mlčoch tento fenomén popisuje jazykem teorie her jako hry *o plán* a *na plánování*, které obě usilovaly o vyvázání se z moci plánu.²⁶³ V systému *socialistického manažerismu* platilo, že „straničtí funkcionáři, plánovači a vysocí ministerští úředníci ...byli často krátcí na manažery a předsedy národních výborů, kteří reálně disponovali rozdělovanými veřejnými zdroji.“²⁶⁴

Direktivně-byrokratické řízení bylo na sklonku režimu slabé²⁶⁵ Ti šikovnější vedoucí pracovníci se soustřeďovali na kvantitativní referování, abstrahující od kvality, v čemž stranické vedení spatřovalo formální, nepolitický přístup.²⁶⁶ V tomto uspořádání bylo skutečné stranické vedení často iluzorní a skutečnými

²⁶⁰ Např. § 10 zákona č. 83/1966 Sb., o čtvrtém pětiletém plánu, § 11 zákona č. 101/1971 Sb. o pátém pětiletém plánu, § 13 odst. 2 zákona č. 69/1976 Sb. o šestém pětiletém plánu, § 18 zákona č. 122/1981 Sb. o sedmém pětiletém plánu a stejný paragraf zákona č. 81/1986 Sb. o osmém pětiletém plánu.

²⁶¹ Mařík, V. Právní zabezpečení intenzifikace. Práce: Praha, 1986, str. 11.

²⁶² Teichová, cit. výše, pozn. č. 206, str. 140. Shodně časově lokalizuje tento projev závislosti centrálních plánovačů na informacích zdola i Myant *The Czechoslovak Economy 1948–1988. The battle for economic reform*, Cambridge Univ. Press: Cambridge, 1989, str. 33. A tento jev popisuje v podmínkách SSSR i Hazard, J. *Communists and Their Law*. University Chicago Press: London, 1969, str. 352.

²⁶³ Cit. dle Kabele, J. *Z kapitalismu do socialismu a zase zpět*. Karolinum: Praha, 2005, str. 526–527.

²⁶⁴ Tamtéž, str. 129. O sovětské manažerské třídě píše Hazard, cit. výše, pozn. č. 262, str. 185. Na straně 347 Hazard píše, že popravení několika manažerů za omyly při plánování (1935–37) si vynutilo faktické zavedení presumpce nevinny v SSSR. Úřední povaha plánu nutně otevírá prostor pro individuální strategie. U nás v roce 1953 rolníci odmítali podepsat výměry povinných dodávek a drobili půdu, protože velikost dodávek se řídila velikostí hospodářství. Kaplan, K. *Československo v letech 1945–1968*. SPN: Praha, 1991–1993, 3. díl, str. 33.

²⁶⁵ Stranický aparát nebyl schopen získat pravdivé informace (Tůma, L. a kol. *Uplatňování vedoucí úlohy KSČ v národním hospodářství*, Vysoká škola politická ÚV KSČ: Praha, 1988, str. 128).

²⁶⁶ Tamtéž, str. 106, 107, 108, 110, 117–119

vládcí byli manažeři mající díky byrokratickému upořádání pohodlí neodpovědnosti, neboť vždy mohli poukázat na příkaz, který plnili. Stranické působení bylo často iluzí, a pokud bylo aplikováno, manažeři uměli takový zásah užít ke snížení odpovědnosti. Častěji bylo stranické vedení ve vleku hospodářského a společně usilovali o stanovení co nejnižšího plánu, stranické vedení neprosazovalo celospolečenské zájmy proti omezeným zájmům podnikovým. Z obdobných důvodů nefungovala ani paralelní informační stranická linka, neboť buď snižovala autoritu vedoucího anebo se informátor bál šikanování za kritiku. Kontrolní stranické zprávy²⁶⁷ byly často sebehodnocením hospodářského vedení a stranické organizace. Důvěra ve vedoucí kádry proto byla v duchu doublethinku doprovázena prověřováním.²⁶⁸

Max Weber na základě historických studií vymodeloval ideální typ byrokracie, jako racionální nástroj správy moderních společností.²⁶⁹ Sovětské byrokracii dominovaly premoderní rysy a efektivitu založila silově-mocensky, nikoli na neosobních pravidlech.

3.4.7 Stav permanentní reformy

„Jde především o snížení počtu nejrůznějších předpisů a jejich zjednodušení. Je třeba dbát na to, aby předpisy a směrnice byly jasné, jednoduché a srozumitelné a zároveň vytvářely potřebný prostor pro aktivní uplatnění řídicí pravomoci odpovědných vedoucích hospodářských pracovníků. Spolu s tím je nezbytné, aby nižší články plně využívaly svých rozhodovacích pravomocí.“²⁷⁰

V úvodu snad každé knihy o socialistickém právu najdeme slovo *reforma*.²⁷¹ Stav permanentní reformy pravidel je v byrokracii typický. Umožňuje pominout otázku, proč nebyla pravidla, vyprojektovaná jako dokonalá, dodržena ve své úplnosti. Bez poukazu na „komplexní reformu“ by byly vidět nedostatky „dokonalé“ konstrukce. Napětí mezi obecným a konkrétním, mezi ideálním stavem a každodenností (které standardně snižuje interpretace předpisů), toto napětí řeší byrokratický model reformami, novelizacemi předpisů. Nestihne padnout otázka, zda předpisy mohly obsáhnout realitu.²⁷²

²⁶⁷ Shromažďované v duchu demokratického centralismu vyššími stranickými orgány

²⁶⁸ Protismyslné: „důvěřuj ale prověřuj“ použil i prezident Reagan při jednání s M. Gorbačovem

²⁶⁹ Srov. Weber, M. Metodologie, sociologie a politika. ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ: Praha, 1998, nebo kapitola věnovanou M. Weberovi in Keller, J. Dějiny klasické sociologie. Slon: Praha, 2004.

²⁷⁰ Takto hovořil tehdejší člen předsednictva ÚV KSČ a pozdější šéf KSČ Miloš Jakeš na 8. zasedání předsednictva ÚV v roce 1980 (Mařík, Právní zabezpečení intenzifikace, Práce: Praha, 1986, str. 9–10).

²⁷¹ Srov. Ovečková, O. Pomer plánu a hospodářské zmluvy. Veda: Bratislava, 1976, str. 7.

²⁷² Řízení hospodářství se za osm let od války 4x změnilo. Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968, SPN: Praha, 1991–1993, 2. díl, str. 126. Krátce po Únoru zanikla podniková demokracie, nahradila ji dílenská samospráva (budovaná dle systémů Baťa a Zbrojovka

4. Komunistické hospodářské právo dnes

„České právo lpí [...] stále na schématech zděděných ze socialistického práva [...] houževnatěji, než by se na první pohled zdálo.“²⁷³

Potírání všech forem trhu a centralizované subordinační uspořádání vtiskly hospodářskému právu socialistických zemí nezaměnitelnou tvář. Nejvíce viditelné změny hmotného práva provedli komunisté v obchodním právu.²⁷⁴ Rozdíl mezi hospodářským a obchodním právem spočívá v jeho podstatě: hospodářské právo je především právem veřejným. Vertikální vztahy byly vztahy mocenskými, řídicími, tzv. horizontální vztahy byly vztahy koordinačními, nikoli konkurenčními.²⁷⁵

Hospodářské právo muselo umožnit řízení ekonomiky centrálním a jednotným plánem a bylo brutálním přetržením pout s dosavadní právní kulturou a tradicí. Právo zcela nové zavedla zejména legislativní vlna v první polovině šedesátých let, z níž se zrodil hospodářský zákoník. Hospodářský zákoník však nespadol z čistého nebe, ale byl důsledkem vývoje, během něhož se na základě empirie usazoval alespoň trochu přijatelný poměr mezi mocenským plánováním a „zbožně-peněžními vztahy“.

Hospodářské právo bylo projevem resortismu a parcelace (atomizace), která byla i obranou před nutností vysvětlovat rozpory a nelogičnosti, či jen popsat problémy, které bylo možno vždy vystrčit za hranice oboru. Skutečná spravedlnost však nepřipouští, aby nároky propadaly skutečnými či domnělými trhlinami mezi odvětvími, které jsou územími nikoho, prostorem bez pravidel a zásad, na nichž se již jen kousek vedle lpí, i kdyby měl zhynout svět.

4.1 Psané právo a každodenní realita socialismu

Dichotomie právo-společnost či právo v knihách – právo v akci je přínosným socio-právním konceptem.²⁷⁶ Pro analýzu komunistického práva, které bylo

Brno). Pro kapitalističnost ji vystřídal vnitropodnikový chozrasčot dle sovětského vzoru a nakonec byla zavedena *sovětská organizace, řízení a plánování hospodářství*. Kdo by si byl vzpomněl, že otcem sovětské metody byl Henry Ford, který úzce spolupracoval s V. I. Leninem.

²⁷³ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 160, str. 450.

²⁷⁴ Quigley, J. *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge University Press: Cambridge, 2007, str. 95.

²⁷⁵ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 160, str. 448.

²⁷⁶ Na čemž nic nemění nesouhlas pozitivisticky a normativně orientovaných analýz práva, které ladí se strukturálním funkcionalismem, jenž takové diference popisuje jako přechodné deviace. Nejde o stará klíše či nesmyslné triky bez jakéhokoli významu. (Opačný názor srov. Kühn, Z. *Aplikace práva ve složitých případech*. Karolinum: Praha, 2001, str. 21). Interpretace a aplikace práva se pochopitelně snaží dualitu překonávat. Dualita ale nemizí a nepřestává být analyticky přínosná. Vědecký status sociologie práva úporně denuncoval F.

politicky manipulováno²⁷⁷ a nahazovalo z vůli fasádou legality, je tato dualita velmi přínosná.

Ve všech socialistických zemích byla zjevná kapacitní i kvalifikační poddimenzovanost podnikové právní služby. O roli práva v každodenní realitě referují pojednání o rozsahu „právní služby“, který lze označit za standardní a na povaze ekonomiky nezávislý.²⁷⁸

Samotné využití „právní formy“ vztahů, rozuměj ustoupení od praxe, kdy „smlouva“ jen ex post zachytila realizované právní jednání, bylo předpokladem efektivnosti, neboť např. jen na základě dopředu uzavřené smlouvy bylo možno vůbec uvažovat o nějaké formě odpovědnosti ze smluvního vztahu. Reprezentativnější průzkumy však prokázaly, že právní forma měla spíše roli „zúřadování“ dojednaného.²⁷⁹ Z pohledu aktérů bylo takové jednání logické. Uvedená hra na právo byla účinnou strategií, jak nebýt terčem postihu za neúspěch, a byla zajisté důsledkem dobově akcentované *kontrolní* funkce smluv.

4.2 Jak minulost ovlivňuje dnešek?

„Schopnost rozeznat prvky totalitního práva v nové legislativě se postupem času dokonce snižovala, protože nastupující generace právníků byla školená učiteli, kteří [...] tkvěli svým způsobem v totalitní éře, ale tito žáci přirozeně neměli schopnost odlišit prvky starého a odumírajícího od prvků nového a perspektivního [...] a takto nabyté poznatky předali a předávají dál.“²⁸⁰

Mnohé deformace přetrvávají dodnes, avšak schopnost tyto deformace vidět poklesla, neboť právní provoz dnes vedou lidé, jejichž učitelé celý profesní život žili v deformovaném prostředí.²⁸¹ Koncept široké ingerence státu do smluvních vztahů přetrvál do současnosti, např. v pracovním právu, kde si mnoho právníků nedovede představit ochranu slabšího jinými, než „zavedenými“ prostředky. Zásahy do smluvních vztahů, stejně jako podvojný charakter vlastnictví/správy byly legitimovány objektivním dobrem a zájmem na lepší kontrole. Nedosáhly

Weyr (na rozdíl normativistického guru H. R), který vzal sociologii práva na milost. Srov. Hungr, P. Ryzí nauka právní a sociologie práva. In: Normativní teorie práva. MU: Brno, 1991, str. 69–71.

²⁷⁷ Srov. Kelsen, cit. výše, pozn. č. 186.

²⁷⁸ Srov. kol. Hospodářské právo 4: Realizace hospodářského práva. UJEP: Brno, 1984, str. 9, 17–19. Nebo č.117/1973 Sb., zásady jimiž se stanoví organizace, postavení a úkoly právních útvarů ve státních hospodářských organizacích a v organizacích zahr. obchodu, schválené usnesením vlády ČSSR ze dne 27. září 1973, č. 284.

²⁷⁹ Pelikánová, I., K právní úpravě dodavatelsko-odběratelských vztahů. AUC, 1977.

²⁸⁰ Pelikánová, I. Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky. In: Malý, K., Soukup, L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 451.

²⁸¹ Podobně srov. tamtéž, str. 444, 450 a 452.

ani jednoho. Navzdory této empirické zkušenosti dodnes věříme, že intervence do relativního vztahu, či dvoukolejná odpovědnost za vlastnictví státu přinese něco dobrého. Výsledkem je však funkční zmatení vytvářející nejistotu, což je prostředí v němž často uspívají nepoctivé strategie aktérů.

4.2.1 Odrážení ekonomie od práva

Jednou z vad soudobého právního myšlení je separace logik práva a ekonomie, tedy rozdělení něčeho, co k sobě vždy patřilo. Národohospodářství a politická ekonomie byly z právnických fakult vyhnány z ideologických důvodů, neboť představovaly spolehlivou kritickou platformu pro nově zaváděnou centrálně plánovanou ekonomiku.²⁸² Právo mělo úzkou vazbu na novou ekonomiku. Hospodářské právo bylo svého druhu „překlopením“ (pomatené) ekonomické teorie do práva. Převedení bylo tak razantní a důkladné, že nebralo ohled na logiku práva. Nyní se právo tváří, že může ekonomii a logiku vzácnosti ignorovat.

4.2.2 Právní regulace vs. řízení společnosti pomocí práva

„Československý právní řád zajišťuje koordinovaný chod celého hospodářského mechanismu, efektivní využívání výrobních prostředků a kontrolu racionálního a efektivního využívání výrobních prostředků.“²⁸³

Na rozdíl od příkazové ekonomiky opravdový otevřený trh nelze ustavit nařízením.²⁸⁴ Zkoumání možností právní regulace hospodářství a společnosti v podmínkách demokratických forem vlády poskytuje mnoho dokladů o omezené moci práva.²⁸⁵ Právo je obtížné užít čistě instrumentální cestou: vysoce selektivní politiky (které jsou ekonomicky nejefektivnější) jsou z právního hlediska „podezřelé.“²⁸⁶ Komunistické právo mělo programový charakter a cíle: bylo nástrojem řízení společnosti, což se týkalo i práva občanského.²⁸⁷ Klasická kniha Roscoe Pounda o právu jako nástroji sociální kontroly²⁸⁸ respektuje roli

²⁸² Více o vypuzení ekonomie z univerzit např. Zajíček, Z. Odešel poslední ekonom staré školy František Vencovský, Respekt, 2006, č. 19. Komunisté prvorepublikovou akademickou ekonomii zdicimovali, což jim nebránilo využívat služeb jejích žáků. Stejně nestydatě byl využíván kulturní kapitál mnoha nekomunistických intelektuálů, kteří prošli kriminály. Nenávidění „buržoazní právníci“ hájili zájmy komunistické vlasti.

²⁸³ Mařík, V. Právní zabezpečení intenzifikace. Práce: Praha, 1986, str. 8.

²⁸⁴ Gellner, E. Podmínky svobody, CDK: Brno, 1997, str. 110.

²⁸⁵ Schuck, P. The Limits of Law. Oxford: Westview Press: 2000, str. 121–126 a 424–455.

²⁸⁶ Daintith, T. Regulation, IECL, Volume XVII (State and Economy), Chapter 10. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1997, str. 83–84.

²⁸⁷ Srov. např. Mařík, V. Právní zabezpečení intenzifikace. Práce: Praha, 1986, str. 8, Kučera, E., in Kol. K historickým a recentním typům státu a práva. Ústav státní správy: Praha, 1989, str. 131.

²⁸⁸ Pound, R. Social control through law (1942), Transaction Publishers: London, 2002, str. 54–62, 103–134.

sdílených hodnot a je si vědoma mezí práva.²⁸⁹ Právní regulace a řízení pomocí práva není totéž.

Právo ekonomického života přestalo být negativně vymezeným prostorem autonomie vůle a nahradilo jej pozitivně vymezenými příkazy a zákazy programujícími chování. Přibližnou mapu krajiny nahradilo schéma závazných cest. Pojem hospodářské *kázně*, konotující s pojmy disciplinace, determinismu a (vojenské) podřízenosti rozkazům obsahuje i dnes platný trestní zákon.²⁹⁰ Hospodářské právo bylo projektem neživotným již při svém vzniku a reálný život se jím nemohl řídit.²⁹¹ Obvyklá distance mezi psaným a živým právem byla větší než bylo nutné a podíváme-li se na stav obchodního či konkursního soudnictví, pak musíme mít dojem, že dvacet let návratu k obvyklému stavu věcí nevrátilo diskrepanci mezi právem v knihách a právem v akci do akceptovatelných mezí.

²⁸⁹ Její závěry nutno interpretovat v kontextu americké společnosti, která je oproti evropské výrazně vychýlena k individualismu, takže nejedno běžné evropské řešení upozadující jedince v zájmu celku prostě v USA nepřipadalo a nepřipadá v úvahu.

²⁹⁰ Což je nanejvýš dokladem netransformovanosti, neboť pojem kázně není slučitelný s negativně vymezenou sférou svobody. Díky tomuto konceptuálnímu reziduu občas koliduje trestní právo s ústavou. Srov. např. nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 38/06, dostupný z: <http://nalus.usoud.cz>.

²⁹¹ Typický manažer si vstíпил vědomí, že právo sice něco předepisuje, ale „*ve finále to nebude tak horké*“.